

Dokuzuncu Diyanet İşleri Başkanı Ali Rıza Hakses (1892-1983) ve Döneminde Gerçekleştirilen Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri*

AHMET YILMAZKURT
Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye
Presidency of Religious Affairs, Turkey
a.yilmazkurt@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9559-5742>

ŞEREF GÖKÜŞ
Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Akdeniz University Faculty of Theology, Turkey
serefgokus@akdeniz.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3322-0723>

Öz

Bu çalışmanın amacı; literatürde, hakkında birinci el kaynaklara dayanan hiçbir çalışma bulunmayan dokuzuncu Diyanet İşleri Başkanı Ali Rıza Hakses ve döneminde gerçekleştirilen yaygın din eğitimi faaliyetlerini incelemektir. Betimsel tarama modeli üzerine inşa edilen çalışmada, verilerin toplanma sürecinde belgesel tarama tekniği, verilerin analiz edilmesinde ise betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Sonuç olarak Hakses'in Osmanlı'nın yıkılışına ve Cumhuriyet'in kuruluşuna tanıklık eden, üstlendiği farklı görevlerle teşkilatın kurumsal yapısına, hali hazırdaki sorunlarına ve onların çözüm yollarına vakıf olan önemli bir din alimi olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, söz konusu birikim neticesinde, Hakses döneminde teşkilatın, yaygın din eğitimi faaliyetleri ile ilgili gerçekleştirmeye çalıştığı temel hedeflerinin şunlar olduğu tespit edilmiştir: Diyanet İşleri Başkanlığı için gerekli olan tüzük ve yönetmelikleri çıkarmak; teşkilat mensuplarının mesleki formasyonlarını yükseltmek; ülkedeki ibadethanelerin sayısını ve verimliliğini artırmak; dini ve millî günleri milletin birliği ve beraberliği noktasında etkin kullanmak; taşra teşkilatında din hizmeti sunan tüm müftülüklerde birer kütüphane oluşturmak ve dini yayın ve basın hizmetlerinin sayısını ve çeşidini arttırmak.

Anahtar Kelimeler: Yaygın Din Eğitimi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ali Rıza Hakses, Din İşleri Yüksek Kurulu, Kocatepe Camii.

The Ninth President of Religious Affairs Ali Rıza Hakses (1892-1983) and Non-formal Religious Education Activities Carried out during His Period

Abstract

This study aims to examine the life, works, duties and non-formal religious education activities carried out during the period of Ali Rıza Hakses, the ninth President of Religious Affairs, about whom there is no study based on primary sources in the literature.

In the study, which was built on the descriptive scanning model, the documentary scanning technique was preferred in the data collection process, and the descriptive analysis method was preferred in the analysis of the data. As a result, it has been determined that Hakses was an important religious scholar who witnessed the collapse of the Ottoman Empire and the establishment of the Republic, and who was aware of the institutional structure of the organization, its current problems, and their solutions with the different duties he undertook. However, as a consequent of the aforementioned accumulation, it has been determined that the main objectives of the organization regarding non-formal religious education activities during the Hakses period were as follows. To issue the necessary by-laws and regulations for the Presidency of Religious Affairs; to increase the professional formation of the members of the organization; increase the number and effectiveness of places of worship in the country; to use religious and national days effectively in terms of unity and solidarity of the nation; to establish a library in all mufti offices that provide religious services in the provincial organization and to increase the number and variety of religious publications and broadcastings services.

Keywords: Non-formal Religious Education, Presidency of Religious Affairs, Ali Rıza Hakses, High Council of Religious Affairs, Kocatepe Mosque.

Giriş

Tarihi geçmişi Şeyhülislamlığa kadar uzanan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Cumhuriyet Dönemi'nin önemli kurumlarından. Başkanlık kuruluşunda; "İslam dininin inanç ve ibadetlerine ilişkin hüküm ve işlerin görüşülmesi ve dinî kuruluşların yönetilmesi"¹ görevleri ile sınırlandırılmıştır. Günümüzde ise "İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek"² görevlerini uhdesinde bulundurmaktadır. Tesis edilişinden itibaren, yaklaşık yüz yıla yakın bir süreçte, laiklik-din-siyaset üçgeninde çeşitli tartışmaların odağında bulunmasına rağmen DİB'in, her geçen gün kurumsal kimliğini ve topluma din hizmeti sunma çabasını daha ileri bir seviyeye taşımaya gayret ettiği görülmektedir. DİB, geldiği son noktada, misyonu ve vizyonu doğrultusunda planlar hazırlayıp kendisine uygun stratejik amaç ve hedefler belirlemektedir. Bu amaç ve hedefleri mucibince topluma din hizmeti sunan DİB, ülkemizdeki yaygın din eğitimi³ etkinliklerini resmi ve sistemli bir şekilde yürüten tek kurumdur.

*Bu makale, Ahmet Yılmazkurt'un, Doç. Dr. Şeref Göküş danışmanlığında hazırladığı "Diyanet İşleri Başkanı Olarak Ali Rıza Hakses (Antalya, 2021)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Nihat Aytürk-Yaşar Çelik-Enver Şahinarslan, "Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi," 32.

² "633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun," <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf> (15.02.2022).

³ Yaygın din eğitimi; "yetişkinlere ve okul dışındakilere, örgün eğitim dışında ya da yanında din eğitimi ihtiyacında ve isteğinde olanlara, resmi yada özel kurum ve kuruluşlarca, yetişkinlerin dini bilgilerini artırmak, dini anlayışlarını geliştirerek hayatın dini boyutunu yorumlamalarına yardımcı olmak amacıyla verilen planlı, amaçlı din eğitimidir." Yaygın din eğitiminin toplumun hemen her

Başkanlığın en önemli hizmetlerinden biri olan yaygın din eğitiminin Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar geçirdiği süreç araştırılırken DİB'in katettiği söz konusu yolun/aşamanın anlaşılması ve gelişiminin değerlendirilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Bunun için kurumu en yüksek düzeyde idare eden DİB başkanlarının hayatlarını, tahsillerini ve dünya görüşlerini bilmek kadar görevlerini hangi siyasi şartlarda nasıl yerine getirdikleri ile kuruma sundukları katkıları da öğrenmek ve değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda, "Dokuzuncu Diyanet İşleri Başkanı Ali Rıza Hakses döneminde teşkilat bünyesinde hangi hedefler doğrultusunda ne tür yaygın din eğitimi faaliyetleri gerçekleştirilmiştir" sorusu bu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, sözü edilen problemin doğru ve tutarlı bir şekilde incelenip ortaya çıkarılabilmesi için, "geçmişte ya da halen var olan bir durumu olduğu şekliyle tespit edip"⁴ betimlemeyi amaçlayan betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Verilerin toplanma aşamasında belgesel tarama tekniği,⁵ verilerin analiz edilme sürecinde ise betimsel analiz yöntemi⁶ uygulanmıştır. Bu süreçte öncelikle Hakses'e ait kişisel belgeler, ailesi, DİB ve Emekli Sandığı arşivinden elde edilmiştir. Ardından hem kişisel belgeler incelenmiş hem de Hakses'in görev yaptığı döneme ait gazete, dergi ve diğer yazılı kaynaklara, Milli Kütüphane, İSAM, DİB Kütüphanesi, Akdeniz, Ankara ve Marmara Üniversitelerinin İlahiyat Fakülteleri kütüphaneleri ile Muğla ve Afyon Halk Kütüphanelerinden ulaşılmıştır. En nihayetinde ilgili kişiler, kurumlar ve diğer araçlardan toplanan Ali Rıza Hakses'e ait belgeler ayrıntılı bir şekilde incelenerek

---

kesiminden insana hizmet olarak sunulması ve faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda uygulama alanının oldukça geniş bir yelpazeyi kapsadığı anlaşılmaktadır. Bu amaçla DİB, eğitim merkezlerinde düzenlediği hizmetçi eğitimler vasıtasıyla kendi bünyesinde çalışan din adamlarının mesleki bilgi ve donanımlarını geliştirmeye gayret etmektedir. Ayrıca DİB, insanların dini konularda doğru bilgiler edinmesi, iman, ibadet ve ahlaki kaideler hususlarında eğitilmesi amacıyla; "Kur'an kursları, camiler, mescitler, öğrenci yurtları, cezaevleri, çocuk ıslah evleri, huzur evleri, yetiştirme yurtları, hastaneler" ve sair yerlerde yaygın din eğitimi hizmeti vermektedir. Bununla birlikte DİB, sözü edilen mekanlar yanında, çeşitli yaygın din eğitimi vasıtalarıyla (panel, seminer, sempozyum ve konferanslar, kitle iletişim araçları, dini basın yayın organları) hem halihazırdaki güncel dini meselelerin tartışılması hem de söz konusu tartışmalar neticesinde ortaya çıkan doğru, tutarlı ve yapıcı fikirlerin ahaliyle paylaşılması gibi hususlara yönelik de ciddi bir çaba göstermektedir. Geniş bilgi için bkz. Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 194; AYTEKİN DEMİRCİOĞLU-BÜŞRA ÇELİK, "Yaygın Din Eğitiminin Neliği," 11-22; FAHİRİ KAYADIBİ, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimideki Yeri ve Fonksiyonu," 42-54.

⁴Niyazi Karasar, *Bilimsel İrade Algı Çerçevesi ile Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler*, 108.

⁵Karasar, *Bilimsel İrade Algı Çerçevesi ile Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler*, 229.

⁶Ali Yıldırım & Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 256-258.

gerekli değerlendirmeler yapılmış ve konunun aşağıda belirtilen sıralamaya göre ele alınmasına karar verilmiştir: 1.Yetişmesi ve Kişiliği, 2.Din İşleri Yüksek Kurulu ve Diyanet İşleri Başkanı Olma Süreci, 3.Döneminde Gerçekleştirilen Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri.

1. Yetiştirilmesi ve Kişiliği

Ali Rıza Hakses, günümüzde Kayseri ili merkez ilçesi Kocasinan'a bağlı Saraycık mahallesinde, o zamanlar Kayseri'ye bağlı Saraycık Karyesi'nde, Türkmen bir ailenin çocuğu olarak 1308 (01.07.1892)⁷ yılında dünyaya gelmiştir.⁸ Babası Teberzade Osman, annesi ise Zeyneb Zeliha⁹ hanımdır. Hakses, kendi yazdığı biyografisinde, "Babasının, Kayseri vilayetine bağlı Saraycık Karyesi halkından ve Türkmen aşireti kabilelerinden, Bekir Çelebiyyülkayseri'nin oğlu Murtaza'nın oğlu Hacı Ali'nin oğlu Osman" olduğunu zikretmiştir.¹⁰ Merhum, 1934 yılında çıkarılan soyadı kanunu ile Hakses soyadını almıştır.¹¹ Hakses'in doğum yeri resmi kaynaklarda Samsun olarak¹² geçse de Kayseri Saraycık doğumlu olduğunda şüphe yoktur. Zira Hakses, ailesi ile birlikte Samsun üzerinden İstanbul'a göç ederken, nüfus tezkeresinin orada çıkarılmasından dolayı, doğum yerinin nüfus kayıtlarına Samsun olarak yazıldığını anlatmaktadır.¹³

Henüz beş yaşlarında iken ailesi ile birlikte İstanbul'a göç eden Hakses,¹⁴ Üsküdar Solak Sinan Mahallesi'ndeki Tophaneli Sokağı'nda ikamete başlayıp burada yaşamaya devam etmiştir. Bu yüzdendir ki Hakses, Üsküdarlı Ali Rıza namı ile şöhret bulmuştur.¹⁵ Hakses, ilk tahsiline Üsküdar Tembel Hacı Mehmet Mahallesi'ndeki Kara Gazi mektebinde başlamıştır (1898). Bu mektepte eğitimine devam ederken aynı zamanda dönemin

⁷ Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğünün oluruyla doğum tarihi miladiye çevrilmiştir. Bkz. Emekli Sandığı Arşivi (ESA), Dosya Sicil No: 92.176.450.

⁸ Ali Rıza Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, 204; Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA), Dosya Sicil No: 1945-0052.

⁹ Zeyneb Zeliha Hanım: İstanbul Kartal İlçesi'ne bağlı Samandıra da bulunan "Sofu Hayreddin Çiftliği Vakfının Mütevelliyesi'dir. Vakfın Mütevelliyesi'nde bulunduğu sırada 1941'de vefat etmiştir. DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052.

¹⁰ Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, 204.

¹¹ ESA, Dosya Sicil No: 92.176.450.

¹² ESA, Dosya Sicil No: 92.176.450; DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052.

¹³ Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, 205.

¹⁴ Hakses'in Babası Osman Efendi İstanbul Selimiye Kışlasında vatani vazifesini yaparken Zeyneb Zeliha Hanım'la tanışır ve evlenirler. Askerlik vazifesi bittiğinde eşiyile Kayseri Saraycık Karyesine döner. Ancak Zeyneb Hanım köydeki yaşam şartlarına ayak uyduramaz ve tekrar İstanbul'a göç etmeye karar verirler (29 Temmuz 2020 tarihinde ziyaret edilen Saraycık köyü sakinlerinin anlatıklarından alınmıştır).

¹⁵ DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052; Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, 205.

meşhur muallimlerinden Üsküdarlı Muhammed'in oğlu Hafızu'l-Kurra Ahmed Efendi'den Kur'an dersleri alarak on bir yaşında iken hem ilk mektebini hem de hıfzını tamamlamıştır (1903). İlk tahsilinin ve hafızlık eğitiminin ardından hafızlık hocası Ahmet Efendi'den *'ilm-i secâvend* ve *tertil-i hurûf* derslerini alırken, bir yandan da Filibeli Yusuf Ziyaeddin ve Kızanlıklı İbrahim Efendilerden *mukaddimât-ı 'ulûm* derslerini okumuştur. Hakses, daha sonra Üsküdar dersiamlarından Vanlı Hafız Zekeriya Efendi'nin¹⁶ Üsküdar Yeni Camii'ndeki derslerine başlamıştır.¹⁷ Bu derslere devam ederken, Hafızlık Hocası Ahmed Efendi'den de kıraat ilimlerini okumaya başlamıştır. 1908 yılında, *es-seb'a*, *el-âşere* ve *et-takrîb* ilimlerini hocasında ikmal ederek, *'ilm-i seb'adan el-Fuyûz* adlı eseri çoğaltmış, *el-âşere* ve *et-takrîb*den de *Mecmu'ātu'l-âşere* ve *Mecmu'ātu't-Takrîb* adındaki iki eseri yazarak icazet almıştır.¹⁸

Hakses, 17 Nisan 1908'de Üsküdar'da bulunan Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nin¹⁹ üçüncü hafız-ı kütübü olarak Osmanlı devletinde ilk memuriyetine başlamış, bir yıl sonra ise aynı kütüphanenin ikinci hafız-ı kütübü görevine getirilmiştir.²⁰ Bu görevini yürüttüğü esnada Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi'ne kaydolarak, 11 Şubat 1915'e kadar, Dersiam Vanlı Zekeriyâ Efendi'den *'ulûm-u 'âliyeyi* tedris etmiştir. O yıllarda Şeyhülislam Muştafâ Hayrî Efendi'nin öncülüğünde yapılan medreselerdeki ıslahat çalışmaları neticesinde Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi'nin²¹ tali kısmı sani bölümüne devam edecek talebeler için belirlenen Baħr-i Siyâh Tetimme-i Sâbi'a Medresesi'nin sekizinci sınıfının birinci şubesinde eğitime başlamıştır. Ancak o sırada devam eden Birinci Dünya Savaşı nedeniyle eğitimini yarıda bırakarak, 14 Ağustos 1915'te o zamanki adı Kırkkilise

¹⁶ Vanlı Hafız Zekeriya Efendi: Üsküdar Dersiamlarındandır. Fatih Dersiamlarından ve Huzur-u Hümayun mukarrirlerinden olan meşhur Gürcü Hacı Hafız Abdullatif Efendi'nin talebesidir. Bkz. Hakses, *Muğla Menteşe Büyüklere*, 205.

¹⁷ Hakses, *Muğla Menteşe Büyüklere*, 205.

¹⁸ *El-İcâze Fî Kıra'ati Hatmi Hâcegân* (Ali Rıza Hakses'in Kıraat ilimlerine ait icazetnamesi), No: 691; Hakses, *Muğla Menteşe Büyüklere*, 205.

¹⁹ Hacı Selim Ağa Kütüphanesi; Üsküdar'da, eski adıyla "Selamsız" semtinde Hacı Selim Ağa tarafından kurulmuştur. Kütüphanenin Vakfiyesi'nde kütüphanede "üç hafız-ı kütüb, iki hafız-ı kütüb yamağı ve bir mücellitin" vazife yaptığı belirtilmektedir. Bugün Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na bağlı Yazma Eserler Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Geniş bilgi için bkz. Necdet Akyıldız, "Hacı Selim Ağa Kütüphanesi," 71-77; Subutay Hikmet Karahasanoğlu, "Hacı Selim Ağa Kütüphanesi," 315-319, http://www.haciselimaga.yek.gov.tr/Home/ShowLink?LINK_CODE=3 (18.02.2022).

²⁰ ESA, Dosya Sicil No: 92.176.450; Hakses, *Muğla Menteşe Büyüklere*, 205.

²¹ Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi için bkz. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)*, 30-31; Mübahat S. Kütükoğlu, "Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri," 1-25; Veli Ertan, "Tarihte Dâru'l Hilâfe Medreseleri ve İhtisas Şubeleri," 35-57.

olan, bugünkü Kırklareli’de vatani görevine başlamıştır. Dört yıl süren askerlik vazifesinin ardından İstanbul’a dönen Hakses, girdiği imtihanında başarı göstererek Dāru’l-Ḥilāfeti’l-‘Aliyye Medresesi’nin *ālī* kısmı olan *şahın* birinci sınıfına başlamış ve o yıl içinde yapılan imtihanlarda başarı göstererek önce ikinci sınıfa ardından da üçüncü sınıfa terfi etmiştir. Sene sonunda girdiği bitirme imtihanında da başarı göstererek bir yıl içinde üç sınıfı da pekiyi derece ile bitirmiştir. Bu sınavlar neticesinde yine aynı yıl girmiş olduğu *ru’ūs*²² imtihanı ile *nuvvābīn*²³ giriş sınavlarını da kazanarak (1919), Darulfunun Hukuk Medresesine (İstanbul Hukuk Fakültesi) kaydını yaptırmıştır. Bir süre Hukuk Fakültesinin birinci sınıfına devam etmiş; fakat akademik hayatı tercih ederek Dāru’l-Ḥilāfe Medresesi’nin *ālī* kısmını bitiren ve dinî ilimlerde ihtisas yapmak isteyenler için açılan Süleymaniye Medresesi’nin (Medresetu’l-Mutehāşşīn) *‘usūl-i fikh* şubesine geçiş yapmıştır.²⁴

Mülga Umūr-i Şer’iyye ve Evkāf Vekaletince birinciliğe layık görülen *el-Beyānu’l-Ḥāş fī mā Yete‘allaķu bi’l-Ḳiṣāş* adlı tezi ile *Silsile-i Fuķāha*’ adlı eseri, medresenin Müderris Meclisi tarafından kabul edilen Hakses, 23 Mayıs 1921’de Süleymaniye Medresesi’nin *‘usūl-i fikh* şubesinden icazet alarak mezun olmuştur.²⁵ Hakses, tahsil hayatı boyunca Hafızu’l-Kurra Ahmed Efendi, Filibeli Yūsuf Ziyā’uddīn, Kızanlıklılı İbrāhīm, Dersiam Vanlı Zekeriyā, Dersiam Nevşehirli Ḥalīl Vehbī, Dersiam Erzincani Üveys Vefā, Dersiam Malkaralı Meḥmed Emīn, Seyyid Ṭahā, Ömer Ziyā’uddīn ve Ğazī Vehbī Efendi gibi o günün tanınmış alimlerinden dersler almıştır. Kendisinin yetiştirdiği bilinen meşhur talebeleri ise Hafız Tevfīķ, Hafız Veysel, Hafız Bekir ve Hafız Zekāī Efendilerdir.²⁶

17 Nisan 1908’de Osmanlı Devleti’ndeki Şeyhülislamlık kurumunun çatısı altında meslek hayatına başlayan Ali Rıza Hakses, devamında Şer’iyye ve Evkāf Vekāleti ile Diyanet İşleri Başkanlığı’nda memuriyet hayatına kesintisiz devam etmiştir. Diyanet İşleri Başkanı olarak vazife alana kadar geçen zaman içerisinde sırasıyla;

²² Medrese tahsilinin ardından müderrislik payesi almak için girilen imtihandır. Bkz. Veli Ertan, “Osmanlı Devletinde İlimiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri,” 105-111; Cihan Kılıç, “Osmanlı İlimiye Teşkilatında Kariyer Sistemi,” 153-170.

²³ Şer’i sahada görev yapacak hukuk adamı yetiştiren medreselere giriş sınavı.

²⁴ Hakses, *Muğla Menteşe Büyüklere*, 206.

²⁵ *İcāzetnāme-i ‘Ulūm-i Nakliyye* (Ali Rıza Hakses’e ait icazetname), Envanter Numarası (No:882); DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052; Hakses, *Muğla Menteşe Büyüklere*, 206; bkz. Ekler (Belge-1).

²⁶ Hakses, *Muğla Menteşe Büyüklere*, 207; Veli Ertan, “Hakses, Ali Rıza”, *DİA*, 15:210.

- Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nin, üçüncü, ikinci ve birinci hafız-ı kütüblük görevleri olmak üzere burada 18 yıl görev yapmıştır (17 Nisan 1908/ 23 Ağustos 1926).²⁷
- Üsküdar İhsaniye-i Sağır Camii'nin imamet ve hatiplik²⁸ görevinde bulunmuştur (1919- 1921).²⁹
- Üsküdar Çinili Camii vekil imamlığı yapmıştır (1921-1924).³⁰
- 15 Temmuz 1923'te Dersiam³¹ unvanıyla Dâru'l-İlîlâfe Medresesi'nin hazırlık sınıflarında Türkçe grup muallimliği görevine başlamış; ancak yürürlüğe konan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte buradaki görevi kısa sürmüştür.³²
- Osmanlı döneminde dört yıl vekil imamlık görevi üstlendiği Kösem Valide Camii'nin, (Çinili Camii), Cumhuriyet döneminde, imamet, hitabet ve cuma vaizliğine atanarak Diyanet İşleri Reisliği çatısı altında ilk vazifesine başlamıştır (7 Eylül 1926- 27 Mart 1936).³³
- 27 Mart 1936-10 Şubat 1938 tarihleri arasında iki yıl Kadıköy müftülüğü görevini yürütmüştür.³⁴
- 10 Şubat 1938'de Muğla Müftülüğüne terfian tayini yapılmış,³⁵ 21 Nisan 1948'e kadar on yıl bir ay yirmi gün bu görevde kalmıştır.³⁶

²⁷ ESA, Dosya Sicil No: 92.176.450.

²⁸ DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052; Hakses, *Muğla Menteşe Büyüklere*, 206.

²⁹ O zamanki yasalar gereği Hacı Selim Ağa Kütüphanesindeki "hafız-ı kütüblük" görevi devam ederken imamet ve hatiplik görevlerine de atanmıştır.

³⁰ DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052; Hakses, *Muğla Menteşe Büyüklere*, 206.

³¹ Hakses, 1919'da girdiği ruus imtihanından sonra başlayan mülâzemet (stajyerlik) dönemini 1923'te tamamlayarak 31 yaşında "Dersiam" unvanı almıştır. Dersiamlar bu unvanlarını, 5434 sayılı kanunun 40/c fıkrası, 30.04.1982 tarih ve 2665 sayılı kanunla iptal edilinceye kadar "kayıdî hayat" şartıyla kullanmışlardır. Dersiam için bkz. Ertan, "Osmanlı Devletinde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri," 105-111; Mehmet İpşirli, "Dersiam", *DİA*, 9:185-186. Mülâzemet için bkz. Kılıç, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi," 153-170.

³² Vekâlet-i Mezkûre Tedrisât-i 'Umûmiyye Müdürlüğü'nün 15 Temmuz 1923 tarih ve 398 sayılı emri ile bu göreve atanmıştır. Bkz. ESA, Dosya Sicil No: 92.176.450; Hakses, *Muğla Menteşe Büyüklere*, 207.

³³ DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052; Hakses, *Muğla Menteşe Büyüklere*, 207.

³⁴ DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052.

³⁵ Hakses, buradaki müftülük görevi sırasında; halen kütüphane olarak hizmet veren Hoca Mustafa Efendi Kütüphanesinin, yazma, basma, Arapça ve Farsça eserlerinin tasnif komisyonunda başkan olarak bulunmuş, bu özel gayretlerinden dolayı Milli Eğitim Bakanlığınca takdir ve teşekkürle taltif edilmiştir. Ayrıca Muğla Kızılay Cemiyet Reisliği'ni üstlenerek, cemiyetin çalışmalarına önemli katkılar da sunmuştur. Burada kaleme aldığı "Muğla Menteşe Büyüklere" adlı eseri, bugün yörenin ve şehrin ilim ve kültür hayatına dair araştırmaya yapanlar için önemli bir kaynaktır. Diyanet Vakfı ve halk işbirliği ile Hakses'in yöreye yaptığı hizmetlere minnet ve şükranın bir nişanesi olarak 2015 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi kampüsüne yapılan camiye Ali Rıza Hakses'in adı verilmiştir. Bkz. DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052; Hakses, *Muğla Menteşe Büyüklere*, 207.

³⁶ Namık Açıkğöz, "Ali Rıza Hakses: 6 Ulemadan Biri," 3; Namık Açıkğöz, "Ali Rıza Hakses Camii", 3. Açıkğöz, 1 Mart 2016 tarihli ve "Ali Rıza Hakses: 6 Ulemadan Biri" başlıklı Hamle Gazetesindeki yazısında, Mahir İzi'nin "Yılların İzi" adlı eserine atıf yaparak, Ali Rıza Hakses'in, "II. Meşrutiyet (1908-1920) döneminde İstanbul'da bulunan 6 ulemadan biri" olduğunu zikretmiştir. Ancak burada zikredilen ismin "Hakses" olması mümkün gözükmemektedir. Atıf yapılan eserde kastedilen

- 21 Nisan 1948'de merkezi İzmir olmak üzere Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Antalya illerini kapsayan Ege Bölgesi Gezici Vaizliği görevine atanmış ve üç yıla yakın bu vazifede kalmıştır (28 Mayıs 1948/Nisan 1951).³⁷
- 4 Nisan 1951'de Fatih Müftülüğü görevi uhdesine verilmiş, üç yıl sekiz ay yedi gün bu görevi yürüterek akabinde emekli olmuştur (24 Nisan 1951/ 18 Aralık 1954).³⁸
- Emekli olduktan yaklaşık iki ay sonra Kadıköy Müftülüğü'nün talebi ve Başkanlığın muvafakati ile Kızıltoprak Nahiyesi'nde bulunan mülhak Zühtü Paşa Camii Vaizliği görevini üstlenmiştir (25 Aralık 1956/ 30 Ocak 1966).³⁹
- 30 Ocak 1966'da Din İşleri Yüksek Kurulu için yapılan seçimlerde kurul üyeliğine, kurul üyelerinin 28 Şubat 1966'da yaptıkları ilk toplantıda ise Din İşleri Yüksek Kurulu'nun Başkanlığına seçilmiş⁴⁰ ve yedi ay on iki gün aynı görevi sürdürmüştür.⁴¹
- 25 Ekim 1966'da yetmiş dört yaşında iken, Dokuzuncu Diyanet İşleri Başkanı olarak göreve gelmiştir.⁴²

Nahif bir fiziki yapıya sahip olan Ali Rıza Hakses'i tanıyanlar, onun vakur ve ağır başlı olduğunu, ilmi ve ahlakı yanında entelektüel⁴³ kişiliği ile

---

isim, Muğlalı Ali Rıza Efendidir. Çünkü Ali Rıza Hakses 1908'de 16 yaşındadır. 1920'de 28 yaşında ve henüz Süleymaniye Medresesini yeni bitirmiş, Dersiam unvanını daha almamıştır. Dersiam unvanını 1923'te alan Hakses, "Muğla Menteşe Büyükleri" adlı eserinde Muğlalı Dersiam Ali Rıza Efendi'nin biyografisini yazmıştır. Bkz. Hakses, *Muğla Menteşe Büyükleri*, 207.

³⁷ Bu görevini yürüttüğü yıllarda, teşkilat bünyesinde, bu günkü gibi müfettiş ve murakıpların yaptığı inceleme ve soruşturma işlemlerini yürüten herhangi bir birim olmaması nedeniyle Başkanlığın onayı ile bölgesindeki bu görevleri de yürürütmüştür. Bkz. DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052. Hakses, 29.04.1950 tarihli ve 3391 sayılı emirle Ege Bölgesi Gezici Vaizliği görevinden Hayrat Hademesi İşleri Müdür Yardımcılığı'na tayin olunmuş; ancak ailesinin rahatsızlığı nedeniyle Ankara'da ikamet etmesine imkan olmadığı mazeretine binaen, on gün gibi kısa bir süre bulunduğu bu görevden kendi isteği ile tekrar Ege Bölgesi Gezici Vaizliği görevine iade edilmiştir. Bkz. DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052.

³⁸ Fatih müftülüğü görevinde iken Başkanlığın, 7 Aralık 1954 tarih ve 28042 sayılı muvafakati ile 18 Aralık 1954'te, 46 yıl 9 ay 2 gün fiili hizmet süresi ile emekliye ayrılmıştır. Bkz. DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052.

³⁹ Kadıköy Müftülüğü'nün 03.12.1956 tarih ve 399 sayılı yazılı talebi ve Başkanlığın 25.12.1956 tarih ve 27947 sayılı muvafakati ile bu göreve devam etmiştir. Bkz. DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052.

⁴⁰ Başkanlığın 15 Şubat 1966 tarih ve 7681 sayılı talimatlarıyla, emekli oluşundan 11 yıl 1 ay 12 gün sonra, Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi olarak teşkilatta yeniden vazife alan Hakses için ünlü yazar ve mutasavvif Samiha Ayverdi; "devir, benzerleri parmakla gösterilecek kadar azalmış olan değerlerden faydalanmanın ve bu fırsatı kaçırmamanın şiddetle zarûrî olduğu bir devir'dir." değerlendirmesini yapmıştır. Bkz. Ayverdi Enstitüsü Sâmiha Ayverdi Arşivi, A/ d-1/A-E; DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052.

⁴¹ "Din İşleri Yüksek Kurulu Üyelerinin Hal Tercümesi," 65; "Din İşleri Yüksek Kurulu Çalışmalarına Başladı," 18-19; DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052.

⁴² "Muhterem Ali Rıza Hakses Diyanet İşleri Başkanı Oldu," 291-292; Mustafa Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, 93; DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052; bkz. Ekler-Belge-2.

de dikkat çektiğini, pek maharetli Kur'an okuduğunu söylemişlerdir.⁴⁴ Yazar ve mutasavvıf Samiha Ayverdi, kendisi hakkında, "gün geçtikçe benzerleri parmakla gösterilecek kadar azalan bir ilim adamı" olduğunu zikretmiştir.⁴⁵ İki kız iki erkek olmak üzere dört çocuğu olan Hakses,⁴⁶ çok zengin olan şahsi kitaplığını sağlığında iken Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ne vakfetmiştir. Bu eserler, fakülte kütüphanesinde oluşturulan Ali Rıza Hakses Koleksiyonu'nda (1296 cilt) istifadeye sunulmuştur.⁴⁷ Hakses, on dokuz eser kaleme almış olmasına rağmen bunları hayatta iken yayımlama imkanı bulamamıştır.⁴⁸ Kendisinin, yazdığı eserler hakkında verdiği bilgilerden, eserlerin isimlerinden, ulaşabildiğimiz eserlerinin muhtevasından ve bu eserlerde kullandığı dipnotlar ve kaynakçalardan onun tefsir, hadis, fıkıh, kıraat, tasavvuf, İslam tarihi ve biyografi gibi sahalarda geniş bir müktesebata ve araştırmacı bir yapıya

⁴³ Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunlarından Prens Abbas Halim Paşa'nın Heybeliada'daki yazlık köşkünde verdiği davetlerde; "Ali Rıza Hakses, Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Hoca Ali Rıza, Feyhaman Duran, İbrahim Çallı, Mehmed Akif Ersoy, Neyzen Tevfik" gibi İstanbul'un entelektüel ve münevver isimleri sık sık bir araya gelmişlerdir. <http://ssm.devst.ninja/tr/sayfa/sergiler/kavalali-mehmed-ali-pasa-ailesinin-izleri-atli-koskte> (18.02.2022).

⁴⁴ Kurra Hafız İlhan Tok ile yapılan mülakat, Darul Erkam Kur'an Kursu, Ankara: 12 Eylül 2019. İlhan Tok Hoca Mülakatta; "Hakses'in kıraat ilimlerinde üstad olduğunu, kural ve kaidelerden taviz vermeden, sesini Kur'an'ın lafızlarının önüne geçirmeden hoş bir sada ile Kur'an okuduğunu, fıkıh alanında yetkin olduğu halde, vaaz ve nasihatleri esnasında, kendisine sorulan sorulara hemen cevap vermediğini, sürekli yanında taşıdığı not defterini çıkarıp not aldığını bir dahaki vaazımda bana hatırlatın cevabını o zaman vereceğim dediğini ve çok kibar ve nahif bir ilim adamı olduğunu" anlatmıştır. Ayrıca Onuncu Diyanet İşleri Başkanı Lütfü Doğan ile yapılan mülakat, Lütfü Doğan'ın İSİLAY Vakfı-İlahiyat Araştırmalar Merkezi'ndeki makamı, Ankara: 05 Ekim 2019. Doğan Hoca mülakatta; "Hakses, ciddi, ilim ve ahlak sahibi, ağırbaşlı ve uyumlu bir ilim adamıydı." demıştır.

⁴⁵ Ayverdi Enstitüsü Sâmiha Ayverdi Arşivi, A/ d-1 (A-E).

⁴⁶ Hakses'in, başından üç evlilik geçmiştir. İlk hanımı Nadide Hanım'dan, Hüseyin Tayfur (1926-2000) ve Fatma Aliye (1924-1987), ikinci eşi Kadriye Hanım'dan, Mustafa Haki (1932-1998) ve Rabia Ayla (d. 1936) isimlerinde dört evladı vardır. İleriki yaşlarda evlendiği Fatma Saniye hanımın çocuğu olmamıştır. Bkz. ESA, Dosya Sicil No: 92.176.450). Fatma Saniye Hanım, Üsküdar'da bulunan Çinili Mevlevi Tekkesi Şeyhi Ümmi Ahmet Efendi'nin torunlarından Mustafa Edip'in kızıdır. Fatma Saniye hanımın ilk eşi erken yaşta vefat edince 7-8 aylık çocuğu ile yalnız kalmıştır. Bu tekenin hizmetinde bulunduğu sırada yakınlarının tavsiyesi ve aracılığı ile o zaman eşi vefat eden Hakses'le tanışarak evlenmişlerdir (Bu bilgi Fatma Saniye Hanımın oğlu olan ve Hakses'in yanında büyüyen Birol Okte Bey'den alınmıştır).

⁴⁷ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi "Hakses Koleksiyonu" Arşiv Kayıtları.

⁴⁸ Ali Rıza Hakses'in kaleme aldığı eserleri şunlardır: *Mecmu'ātu'l-‘Aşere, Muhtaşarātu'l-‘Aşere, Mecmu'ātu't-Taqrīb, Muhtaşarātu't-Taqrīb, Mecmu'â-i Eş'ari Arabiyye, Şiirlerim, el-Beyânu'l-Ĥâş fi mâ Yete'allaĥu bi'l-Kișâş, Silsile-i Fuĥâha', Mecâmi'u'l-Mevâ'iz* (İtikat ve İbadata Dair Mevzalarım), *Muĥla Mentеше Büyüĥleri, Sandıĥliya Bir Ziyaret, Mufessirin-Muhaddisin-Kurra Ehl-i Tasavvuf Silsileleri, Afyon Büyüĥleri, Yunus Emre ve Nutukları, Şehidi Dede ve Hayatı, Hakikat Nurları (Envâr-ı Ĥaĥikat) Kitabına Dair Tahlil, Evamire Ait Kırk Hadis-i Şerif, el-Feđâ'ilu'l-Lebîb fi Şalâvâti'l-Ĥabîb, Bakara Kıssası* (Makale- el-Bakara Suresi 72. Ayet'in Tefsiri). Eserlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Hakses, *Muĥla Mentеше Büyüĥleri*, 1-3, 207-208; Ali Rıza Hakses, *Sandıĥliya Bir Ziyaret*, 25; "Din İşleri Yüksek Kurulu Çalışmalarına Başladı," 19; DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052; Ahmet Yılmazkurt, "Diyanet İşleri Başkanı Olarak Ali Rıza Hakses," (yüksek lisans tezi), 52-56.

sahip olduğu anlaşılmaktadır. Merhumun yazdığı eserlerin yayımlanmamış olması ve bu eserlerin çoğuna bugün ulaşılammaması⁴⁹ büyük bir kayıptır.

Hakses, 5 Kasım 1983'te yatmakta olduğu Haydar Paşa Hastanesinde vefat etmiştir. Cenazesi, 6 Kasım 1983 Pazar günü öğle namazını müteakip, Üsküdar Yeni Valide Sultan Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra Karacaahmet Mezarlığı'nda, ebedi istirahatgahına tevdi edilmiştir.⁵⁰

2. Hakses'in Din İşleri Yüksek Kurulu ve Diyanet İşleri Başkanı Olma Süreci

Ali Rıza Hakses, Osmanlı dönemindeki on sekiz yıla yakın memuriyet hayatı ile din hizmeti sunduğu topluma, sahip olduğu ilmi birikim ve devlet tecrübesiyle, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren, Diyanet İşleri Reisliği çatısı altında da hizmet etmeye devam etmiştir. Osmanlı'nın yıkılışına ve Cumhuriyet'in kuruluşuna tanıklık eden Hakses'in, devlet kurumlarının henüz yeni teşekkül ettiği bir dönemde üstlendiği görevlerle teşkilatın kurumsal yapısına ve ülkedeki yaygın din eğitimi hizmetlerine önemli katkıları olmuştur. Hakses, imam hatiplik, vaizlik ve müftülük yaptığı dönemlerde, ilim adamlığı ve saygın kişiliği yanında güzel Kur'an okuyuşu ve etkili vaazlarıyla halkın teveccühüne mazhar olmuş,⁵¹ bulunduğu şehrin

⁴⁹ Ali Rıza Hakses, Muğla Mentеше Büyüklere eserinde yazdığı biyografisinde, eserleri ile bilgi verir-ken; "bu eserler tarafımda mahfuzdur" demiştir. Kitaplığındaki kaynak eserleri Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne bağışladığı bilgisine ulaşıldığında, kendisinde mahfuz olan eserlerini de buraya bağışlamıştır düşüncesiyle, fakülte kütüphanesi ziyaret edilmiş; ancak *Kitābu'l-Vucūh (Mecmu'ātu'l-Asere)* adlı eser dışındaki eserlerine ilgili kütüphanenin envanter kayıtlarında rastlanmamıştır. 1922'de bitirip Süleymaniye Medresesi Müdüriyetine teslim ettiği *el-Beyānu'l-Hāş fi mā Yete'allaku bi'l-Kiṣāş ve Silsile-i Fuḳāha'* adlı eserlerin Diyanet İşleri Riyasetine devredilen kitaplar arasında olabilme ihtimali gözönüne alınarak Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi ve İstanbul'daki meşihat arşivi taranmış; ancak ilgili eserlerin buradaki kayıtlarda da olmadığı görülmüştür. Daha sonra Süleymaniye Kütüphanesi, görev yaptığı Hacı Selim Ağa Kütüphanesi ve İstanbul'daki diğer kütüphanelerde de yapılan araştırmalarda bahsedilen eserlerle ilgili bilgi ve belge bulunmamıştır. *Muğla Mentеше Büyüklere* adlı eserine Muğla Hoca Mustafa Efendi Halk Kütüphanesi'nden, *Sandıklıya Bir Ziyaret* adlı eserine ise Sandıklı Ticaret Odası Başkanı Mustafa Özer Bey aracılığıyla ulaşılmıştır. Diğer eserler, bizden kaynaklanan bir kusurdan ulaşamadığımızı ümit ediyor ve mutlaka gün yüzüne çıkmasını temenni ediyoruz.

⁵⁰ Hakses, doksan bir yaşında vefat edinceye kadar, Kadıköy Söğütluçeşme Caddesi'nde bulunan Osman Ağa Camii başta olmak üzere İstanbul'un çeşitli camilerinde yaptığı vaaz ve nasihatleriyle halkı din konusunda aydınlatmaya devam etmiştir. <http://www.seyhalismerkandi.com/?pnum=26&pt=Haf%C4%B1z%20Hac%C4%B1%20Osman%20TA%C5%9EKAN> (18.02.2022); "Emekli Diyanet İşleri Başkanlarından Ali Rıza Hakses'i Kaybet-tik," 1; ESA, Dosya Sicil No: 92.176.450.

⁵¹ Ege Bölgesi Gezici Vaizliği'nden Fatih Müftülüğü vazifesine atandığında, yöre halkı onun bölgede kalması için zamanın Diyanetten sorumlu Devlet Bakanlığı'na müracaat ederek ısrarla talepte bulunmuşlardır. Fakat "kendisine camisi ve hayrat hademesi daha fazla olan İstanbul'da ihtiyaç duyulduğu" gerekçesiyle halkın bu talebi karşılanamamıştır. Bkz. Dosya Sicil No: 1945-0052; Hakses'in üvey oğlu Birol Okte Bey, "Babasının, İstanbul camilerinde yaptığı vaazlarını takip eden kalabalık ve özel bir cemaatinin olduğunu, onun vaazlarını kasetlere kayıt aldıklarını, vefatından

dini yaşantısıyla birlikte ilim ve kültür hayatına da tesir etmiştir. O'nun saygın kişiliği, yarım asırdan fazla olan devlet tecrübesi, ilmi kariyer ve müktesebatı gibi herkes tarafından bilinen vasıfları, Din İşleri Yüksek Kurulu ve Diyanet İşleri Başkanlığı görevlerine getirilmesinde etkili olmuştur.

2.1. Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı

Din İşleri Yüksek Kurulu, Diyanet İşleri Başkanlığının dini konulardaki en yüksek danışma ve karar organıdır. Geçmiş, 16. asırda fetva işlerinin yürütüldüğü Şeyhülislamlik makamına kadar uzanmaktadır. Kurulun uhdesinde bulunan hizmetler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti'ne bağlı Hey'et-i Fetvâ ile Hey'et-i Tedkîkât ve Te'lîfât-i İslâmiyye adlı birimlerce yürütülürken, 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan kanunla birlikte, Diyanet İşleri Reislîği bünyesinde ihdas edilen Müşavere Heyeti tarafından icra edilmeye başlanmıştır. Bu heyetin ismi, 23.03.1950'de, 5634 no'lu yasa ile Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu olarak değiştirilmiştir. Hem Müşavere Heyeti hem de Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu, başkanla birlikte 8 üyeden oluşmuştur. Diyanet İşleri Reisi ise her iki heyetin de başkanı durumundadır. Kurul, 15.08.1965 tarihinde yürürlüğe giren 633 no'lu Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunla Din İşleri Yüksek Kurulu ismini almış⁵² ve kendisine, ilgili yasanın 5. maddesiyle daha önce imkan bulamadığı birçok alanda görev ve sorumluluk verilmiştir.⁵³

Çalışma usul ve esasları, yönetmelikle⁵⁴ belirlenecek olan 11 kişilik Din İşleri Yüksek Kurulu üyelerinin⁵⁵ atamaları, 31.01.1966 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla imza altına alınmıştır.⁵⁶ İlgili karar gereği göreve başlayan ve aralarında Ali Rıza Hakses'in de yer aldığı kurul üyeleri, yaklaşık bir ay sonra, 28 Şubat 1966'da ilk toplantılarını yapmışlardır. Sözü edilen tarihte bir araya gelen Kurul üyeleri, yaptıkları oylama neticesinde Hakses'i Din

---

sonra annesi Fatma Saniye Hanım'a getirdiklerini ancak bu kasetlerin, ailenin taşınma süreçlerinde kaybolduğunu" söylemiştir.

⁵² Hasan Demirbağ vd., *Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü*, 64-65; "633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun."

⁵³ Bu görevlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Uzunoğlu, *En Son Değişiklikleriyle Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı*, 64.

⁵⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu Yönetmeliği için bkz. Uzunoğlu, *En Son Değişiklikleriyle Diyanet İşleri Mevzuatı*, 111-116.

⁵⁵ Kurul, 633 sayılı yasanın ilgili hükmü gereği 30 Ocak 1966'da Aday Tespit Kurulu'nun belirlediği üye sayısının üç katına kadar olan adaylar arasından seçilip teşekkül etmiştir.

⁵⁶ "Din İşleri Yüksek Kurulu Çalışmalarına Başladı," 19; "Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeleri Görevlerine Başladılar," 61-64.

İşleri Yüksek Kurulu'nun ilk başkanı olarak seçmişlerdir.⁵⁷ 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un yayımlanmasından yaklaşık dokuz ay sonra Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı görevine gelen Hakses, ilgili kanunda belirtilen hususların gerçekleştirilmesi ve halkın beklentilerinin karşılanması açısından değerlendirildiğinde, çok kritik bir dönemde, kurul başkanı olmuştur. Hakses'in ilmi kişiliği ve Diyanet tecrübesi göz önüne alındığında bu durum, kurum açısından çok önemli bir fırsat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Teşkilat kanununun yürürlüğe girişiyle başlayan yeniden yapılanma sürecinde, kurum için lüzumlu olan tüzük, yönetmelik ve programları hazırlamak, hazırlananları kabul etmek, din işleriyle alakalı konularda ilmi araştırmalar yapmak, din hususunda ülke içinde ve dışındaki vatandaşları aydınlatmak⁵⁸ gibi görevleri de üstlenen Kurul, Hakses'in başkan olduğu dönemde Tablo 1'de belirtilen konuları görüşüp karara bağlamıştır:

No	Din İşleri Yüksek Kurulunun Mütalaa Ettiği Konular	Konunun Görüşülmesini Talep Edenler (Kişi/Kurum/Kuruluş)	Adet
1	Aday Vaizlerin Risaleleri	Diyanet İşleri Başkanlığı Personel D. Başkanlığı	75
2	Eserlerin (Risale- Broşür-Kitap) Değerlendirmesi	Diyanet İşleri Başkanlığı (29); Müftülükler (6); C. Savcılığı (5); Emniyet Gen. Müd. (3); Yazarları (3); Sorgu Hakimliği (1); Hayrat Had. Federasyonu (1); Devlet Bak. (1).	49
3	Miras Taksimi	Asliye Hukuk Mahkemeleri (29); Sulh Hukuk Mahkemeleri (2); Tapu Mahkemeleri (2).	33
4	İmtihan Evrakı	Diyanet İşleri Başkanlığı Personel D. Başkanlığı	23
5	Tüzük ve Yönetmelik	Diyanet İşleri Başkanlığı	13
6	Hutbe	Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı ve Diy. İşl. Başk.	5
7	Kuruluşa Eleman Yetiştiren İHL ve Diğer Okulların	Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı	5

⁵⁷ 5 Kasım 1966'da Danıştay tarafından iptal edilen ilk Kurul seçimleri, 26 Aralık 1966'da yeniden yapılmış, 18 Şubat 1967'de ise Kurul, İsmail Ezherli başkanlığında ilk toplantısını gerçekleştirmiştir. 1965-1970 yılları arasında iki kez oluşturulan ve ikisi de Danıştay tarafından iptal edilen Kurul, 1978'e kadar ilk önce dört, daha sonra üç ve en son iki üye ile çalışmak mecburiyetinde kalmıştır. Boş olan dokuz üyelik için 17 Mart 1978 tarihinde yeni bir seçim yapılmış ve seçilen yeni üyelerin atamaları 25 Nisan 1978 tarihinde onaylanmıştır. Din İşleri Yüksek Kurulu, en son değişikliklerle bugün, Aday Tespit Kurulu'nun "en az lisans düzeyinde dini yükseköğrenim görmüş veya dini ilimlerde temayüz etmiş kişiler arasından" üyeliğe atanmak üzere belirlediği 24 aday arasından, Diyanet İşleri Başkanı'nca tespit edilen 4'ü ilahiyat fakültesi öğretim üyelerinden olmak üzere 16 kişiden oluşmaktadır. Bkz. Ahmet Yüzendağ, "Din İşleri Yüksek Kurulu Seçimleri," 30-37; Yaşar Yiğit-İbrahim Ural-Mehmet Bulut, *Din İşleri Yüksek Kurulu*, 3-10; Aytürk-Çelik-Şahinarslan, "Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi," 33-35. "633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun."

⁵⁸ Uzunoglu, *En Son Değişiklikleriyle Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı*, 64.

	Müfredat ve Ders Kitapları		
8	Nüshacılık	Cumhuriyet Savcılığı	4
9	Cami	Müftülük (2); Muhtar (1)	3
10	Nikah	Asliye Hukuk Hakimliği	2
11	Film ve Sesli Yayın	Turizm Tanıtım Bakanlığı	2
12	Dernek Çalışmaları ve Tüzüğü	Devlet Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü	2
13	Yurt Dışına Eser Gönderme	Devlet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı	2
14	İmamet	Müftülük	2
15	Şikayet Edilen Personelin Savunması	Müftülük	2
16	Spor Kulübü	Okul Müdürü	1
17	“Cennetlik Cehennemlik”	T.R.T Genel Müdürlüğü	1
18	“Yehova Şahitleri”	Ankara 10. Asliye Hukuk Mahkemesi	1
19	“Peygamberimizin Resimleri”	Kayseri Valiliği	1
20	“Nurculuk”	Cumhuriyet Savcılığı	1
21	Mücadele Suresi	Sorgu Hakimliği	1
22	Din Şurası	Devlet Bakanlığı	1
23	Tazminat	Müftülük	1
		Resmi Kurumlarca TOPLAM	230
24	Yardım	İlim Yayma Cemiyeti	1
25	Kur’an Bastırılması	Doğan Kardeşler Şirketi	1
		Dernek ve Özel Şirketlerce TOPLAM	2
26	Bir Zümrenin Diyanette Temsil Edilme Talebi	İsmail Tanyeli	1
27	Ayasofya’da Oratoryo Gösterisi Yapma Talebi	Orkestra Şefi Leopold Stokowsky	1
28	Namaz (7); Cenaze-Kabir-Defin (3); Zekat (3); Namaz vakti (2); Cami (2); Kurban (2); Hac (2); Diş Kaplatma (2); Teyemmüm (2); Ezan ve Vakti (2); Sala (1); Süt Kardeşliği (1); Nazar (1); Hz. İsa (1); Çocuk İsmi (1); el-Lu’biyyât (1); Temenni (1)	Halk (Bireysel)	34
		Halk Tarafından TOPLAM	36
		GENEL TOPLAM	268

Tablo 1: Ali Rıza Hakses’in Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı Döneminde (28.02.1966/ 25 Ekim 1966), Kurul’un Mütalaalarına Ait Konu Başlıkları ve Sayıları⁵⁹

⁵⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Arşivi (DİYKA), 1 Mart 1966-24 Ekim 1966 Arası Kararlar, Karar No: 1-273.

Haks'es'in başkanlığında yaklaşık yedi ay çalışan Kurul, bu süre içinde 268 adet konu hakkında mütalaa edilmiş ve karar vermiştir.⁶⁰ Bu zaman zarfında, Sınıf Tüzüğü'nün mütalaa edildiği 16 Mayıs 1966 tarihli oturumda Kurula Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Bedrettin Elmalı bir kez başkanlık yapmıştır.⁶¹ Haks'es'in başkanlığında, Kurulun verdiği kararlar incelendiğinde; görüşülen konuların 230 tanesinin resmi kurumlardan, ikisinin sivil toplum kuruluşu ve özel bir şirketten, 36'sının ise bireysel olarak halk tarafından talep edildiği görülmektedir. Resmi kurumlardan havale edilenlerin 75 tanesinin aday vaizlerin risalesi,⁶² 49'unun eser değerlendirmesi, 33'ünün miras taksimi,⁶³ 23'ünün imtihan evrakı, 13'ünün kuruma ait tüzük ve yönetmelik, 5'inin kuruluş eleman yetiştiren İHL ve diğer okulların müfredat ve ders kitapları, 5'inin hutbe, 4'ünün nüshacılık olmak üzere cami, nikâh, film ve sesli yayın vb. konulardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bireysel olarak halk tarafından talep edilen konuların ise; bir zümrenin diyanette temsil edilme ve Ayasofya'da oratoryo gösterisi yapma talebi, namaz, cenaze-kabir-defin, zekât, cami, kurban, hac, dış kaplatma, sala, ezan ve vakti, teyemmüm, süt kardeşliği, nazar, çocuk ismi, *el-lu'biyyât*, Hz. İsa ve Diyanetten bazı temennilerde bulunma gibi hususları kapsadığı görülmektedir.⁶⁴

2.2. Diyanet İşleri Başkanlığı

Teşkilatın, Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumlarında yetişmiş son başkanı olan Haks'es, sekizinci Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Bedrettin Elmalı'nın⁶⁵ emekliye sevkinin ardından, 25 Ekim 1966'da dokuzuncu Diyanet İşleri Başkanı olarak göreve gelmiştir. Selefi İbrahim Bedrettin Elmalı döneminden itibaren teşkilatta ortaya çıkan huzursuzluk,⁶⁶ onun

⁶⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu Arşivi (DİYKA), 1 Mart 1966- 24 Ekim 1966 Arası Kararlar, Karar No: 1966/1-273.

⁶¹ Din İşleri Yüksek Kurulu Arşivi (DİYKA), 16.05.1966 Tarihli 138 No'lu Karar.

⁶² Aday Vaizler; "asgarî altı ay, azamî iki sene müddetle" adaylık devresi geçirirler. Bu süre sonunda başarılı oldukları tespit edilenler memuriyete kabul olunurlar. Bkz. "Memurin Kanunu" (7. Madde), *Resmî Ceride*, C. 336, (31/III/1926).

⁶³ 4 Ekim 1926 tarihi ile 1 Ocak 2002 tarihleri arasında ülkemizde meri olan 743 nolu Türk Kanunu Medenisi'nin uygulama şekli gereği mirasçılık ve mirasın geçişi, miras bırakanın ölümü tarihinde geçerli olan hükümlere göre belirlendiğinden, 4 Ekim 1926'dan önceki ölümlerle ilgili kişinin miras durumuna ilişkin, mahkemelerce o dönemin feraiz hukukuna göre kuruldan bilgi istenmektedir. Bkz. Ahmet Kılıçoğlu, *Medenî Kanun'umuzun Aile-Miras-Eşya Hukukuna Getirdiği Yenilikler*, 12.

⁶⁴ DİYK Arşivi, 1 Mart 1966- 24 Ekim 1966 Arası Kararlar (Karar No: 1966/1-273).

⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. Kamil Büyüker, "Siyâsî Kişiliği İle İbrahim Bedrettin Elmalı," 83-112; Kamil Çoştu, "Cumhuriyet Arşiv Belgeleri ve Gazetelerde İbrahim Bedrettin Elmalı," 51-60; Mehmet Koşuk, "İbrahim Bedrettin Elmalı'nın Elmalı ve Finike Yılları," 139-148.

⁶⁶ Teşkilattaki huzursuzluklarla ilgili geniş bilgi için bkz. "Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli Yaşar Tunagür'ün Faaliyetleri Konusunda Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonunun Üçüncü Raporu" 1-29,

emekli edilmesine kadar sürmüştür ancak son bulmamıştır. Her iki başkanın görev sürecinde de devam eden teşkilattaki huzursuzluğun en önemli sebebi başkan yardımcısı Yaşar Tunagür'dür.⁶⁷ Elmalı DİB Başkanı olduktan sonra İzmir'de vaiz olarak görev yapan Tunagür, vekaleten başkan muavinliği görevine getirilmiştir. Teşkilattaki tayin, nakil, azil ve emeklilik işlemleri uhdesine verilen ve imza yetkisine sahip olan Tunagür, bu göreve geldikten sonra başkanın bilgisi dışında keyfi ve yandaş tayin, nakil vs. işlemlere imza atarak teşkilatta huzursuzluğa sebep olmuştur. Bu esnada İbrahim Bedrettin Elmalı (DİB'in kuruluşundan itibaren 1966 yılına kadar yurt dışına çıkan ilk Başkan), Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba'nın daveti üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla, 27 Haziran-15 Temmuz 1966 tarihleri arasında Tunus ve Libya'yı kapsayan resmi bir ziyarete çıkmıştır. Elmalı, bu seyahate çıkmadan önce 633 sayılı kanunun kendisine verdiği yetkiye dayanarak Yaşar Tunagür'ün uhdesinde olan tayin, nakil, azil ve emeklilik işlemlerindeki imza yetkisini, teşkilatta yarattığı huzursuzluğu dikkate alarak, kendisinden alıp ikinci muavinine vermiştir. Bu durum ile birlikte başkanın yurt dışı seyahati tartışmalara sebep olmuş, Elmalı aleyhindeki şahıslar iş birliği yaparak tezvirata başlamışlardır. Neticede Başkan ve yanında bulunan heyet, ziyaret yarıda kesilerek ülkeye geri çağırılmıştır. Bütün bu olaylar esnasında Elmalı ayrı, yardımcısı Tunagür ayrı tasarruflarda bulunmuştur. Ancak Tunagür'ün DİB'den sorumlu Devlet Bakanı Refet Sezgin ile sıkı münasebetleri onu her zaman üstün kılmıştır. Refet Sezgin'in "Bizim nazarımızda Diyanet Reisinin durumu, bir Tapu

---

<https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/CumhuriyetSenatosu/10-28,44-3.pdf> (18.02.2022); Ali Fuad Başgil, "Diyanet İşlerindeki Huzursuzluk Sebepleri ve Giderilme Çareleri," 1-2. Ayrıca bkz. "Elmalı'nın, 18.10.1966 tarih ve 328 Özel Kalem sayılı Süleyman Demirel'e (Başbakan) Mektubu," 248; Osman Yüksel Serdengeçti, "Elmalı- Tunagür," 3,7; Osman Yüksel Serdengeçti, "Son Üç Reis," 3; "İbrahim Bedrettin Elmalının Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay'a Yazdığı Mektup", 10-12; https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t10/c064/cs_10064063.pdf (19.02.2022).

⁶⁷ Yaşar Tunagür: 1924 yılında İstanbul Beşiktaş'ta doğmuştur. İstanbul Kabataş Lisesinde başladığı orta öğrenimine Ankara Atatürk Lisesinde devam ederken eğitimini yarıda bırakıp 1941'de Ankara Kadastro Müdürlüğü'nde memur olarak göreve başlamış, liseyi ise daha sonra dışarıdan bitirmiştir. 1943 yılında Tapu Kadastro Okulu'ndan mezun olmuştur. 1944 yıllarında Bayburt Millî Emlak Toprak Tevzi Fen Memuru olarak görev almış ve 1946 yılında Ankara Millî Emlak Müdürlüğü emrine tayin edilmiştir. 1948'de İstanbul Şerhiye Sicilleri Arşiv memurluğuna gelmiştir. 1953'te Ezine Müftüsü olarak atanmıştır. 1956-1958 yıllarında Bağdat'ta Arap Dili ve Edebiyatı kursuna katılmıştır. Balıkesir ve Edirne Müftülüğü vazifelerinde bulunduktan sonra 1962'de Ege Bölgesi Gezici Vaizliğine, 20.12.1965'te ise Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı görevine atanmıştır. 5 yıldan fazla bu görevde bulunmuş, 12 Mart 1971 Muhtırasından sonra Çorum'a vaiz olarak tayin edilmiş, 28.05.1971'de ise emekliye ayrılmıştır. Muhtıra sonrasında ise tutuklanmış ve 6 ay Mamak Cezaevinde kalmıştır. Demirbağ vd., *Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü*, 46; "Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli Yaşar Tunagür'ün Faaliyetleri Konusunda Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonunun Üçüncü Raporu."

Genel Müdüründen farksızdır” sözleri, tarihin sayfalarında yerini almıştır. Süreç, Elmalı'nın emekliye sevkine sebep olmuş, Tunagür ise görevde kalmıştır.⁶⁸

Elmalı, “ahlak buhranı gibi esas bir meselenin üzerinin örtülüp, tartışmasının yaptırılmadığını ve bu konuda acil tedbirler alınmadığını, aldırılmadığını, çığırından çıkmış bir politik atmosfer içinde Diyanet İşlerini, siyasi emellerine alet etmek isteyenlere karşı, kutsal makamın haysiyetini canı pahasına koruyup, müsaade etmediğini, fakat hizmet süresi içinde hakkında yapılan karalamalara ve tezviraatı pirim verildiğini” ifade eden son beyanatı⁶⁹ ile teşkilata veda etmiştir.⁷⁰ Yerine geçen Hakses ise ilk beyanatında; “633 sayılı kanunla teşkilat mensuplarına geniş imkanların bahşedildiğini, bu refaha rağmen kurum içinde huzursuzlukların devam ettiğini, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi yüce bir vazifeyi kabul ederken ilk işinin huzuru sağlamak ve estirmek istenen fitne ve fesadı önlemek olacağını” kamuoyuna duyurmuştur.⁷¹ Aynı beyanatında, “insanların hangi soydan olurlarsa olsunlar, dinleri, mezhepleri, meslekleri, mali durumları ne olursa olsun Allah huzurunda ve kanun karşısında eşit oldukları, kanunların herkese uygulanacağına” da yer vermiştir. Bu beyanatının sonunda ise “... memleketin kalkınması için herkesin mer'i kanunlara hürmetkar davranarak, kanunların yasak ettiği işleri yapmaktan, genel olarak ahlak ve adaba aykırı hareketlerden, toplumda fitne ve fesada sebep olan hal ve davranışlardan uzak durması gerektiğini”⁷² vurgulayarak, herkesi, birlik ve kardeşlik ruhuna zarar veren fitne ve fesattan kaçınmaya, kanunlara riayet etmeye, yeni teşkilat yasasıyla sahip olunan imkanları

⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. “Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli Yaşar Tunagür'ün Faaliyetleri Konusunda Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonunun Üçüncü Raporu.” 1-29; “Elmalı'nın, 18.10.1966 tarih ve 328 Özel Kalem sayılı Süleyman Demirel'e (Başbakan) Mektubu,” 248; “Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli'ye Yazdığı (28.10.1967 tarih ve 168 Özel Sayılı) Mektubu,” 234-235; “Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanı'na Yazdığı (18.11.1967 tarih ve 188 Özel Sayılı) Mektup,” 697; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 233-260; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 682-733; *TBMM Tutanak Dergisi*, 238-251.

⁶⁹ Elmalı'nın beyanatının tamamı için bkz. İbrahim Bedrettin Elmalı, “Son Beyanat,” 19. Ayrıca Yaşar Tunagür'ün faaliyetleri hakkında bkz. *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 233-262, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t09/c055/cs_09055025.pdf (19.02.2022); *TBMM Tutanak Dergisi*, 233-251; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t11/c011/tbmm11011007.pdf> (19.02.2022); *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 682-733.

⁷⁰ Elmalı-Tunagür ilişkisinin detayları ve uzantılarının etraflı bir çözümlemesi için bkz. Rıfat Atay, “Başkan, Başkan Yardımcısı-Başkan Yardımcısı, Başkan: İbrahim Bedrettin Elmalı-Yaşar Tunagür İlişkisi ve Uzantıları,” 63-81.

⁷¹ Ali Rıza Hakses'in beyanatının tamamı için bkz. Ali Rıza Hakses, “İlk Beyanat,” 18.

⁷² Hakses, “İlk Beyanat,” 18.

kullanarak, memleketi muasır medeniyetler seviyesine çıkarmaya davet etmiştir.

Hakses'in Başkanlık vazifesine gelişi, "Hakses İlk İş Huzur Diyor" manşetiyle o günün gazete ve mecmualarında haberlere konu olmuştur. Teşkilattan sorumlu Devlet Bakanı Refet Sezgin, aynı gün Diyanet'e gelip Hakses'i tebrik etmiş, "bu yaptığımız tasarruf, din görevlilerimiz arasında varlığından bahsedilen huzursuzluğu giderecektir. Yeni Başkan, birleştirici ve huzuru sağlayıcı bir düşüncenin sembolü olarak vazife ifa edeceğini beyan buyurmuştur" diyerek gazetelere beyanat vermiştir.⁷³ Hakses'in başkan oluşundan yaklaşık altı ay sonra (29 Nisan 1967) teşkilatı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, "Başkanlığı ziyaretimden çok memnunum, Din İşleri Yüksek Kurulu üyeleri ile tanıştım, memleketin çok hassasiyet gösterdiği mevzuda uyanık olmak lazım, kudretli ve becerikli ellerde karanlıklar aydınlığa kavuşacaktır, Dinimiz ahlakımızdır, neşriyatımızı en ücra köşelere kadar ulaştırınız, İmam-Hatip okulu mezunlarına ümit bağlıyoruz" diyerek kamuoyuna açıklamalarda bulunmuştur. Bu ziyaret esnasında Cumhurbaşkanına, teşkilatın bir an önce çözüme kavuşması gereken ve acil konular olarak tespit edilen bir dizi dilek ve temennileri kapsayan bir liste takdim edilmiştir. Bu listede şu talepler yer almıştır: Bursların arttırılması; TRT'deki dini ve ahlaki konuları içeren konuşmaların süresinin uzatılması; yurtdışındaki işçilerimizin ihtiyaçlarını gidermek için imam-hatip gönderilmesi; kuruma araç temini; teşkilata bir matbaa tesis edilmesi; Türkiye'deki bütün dini yayınların takip edilebilmesi için Basma Yazı ve Derleme Kanunu'na bir madde eklenerek dini yayınların ikişer nüshasının Başkanlığa gönderilmesinin temin edilmesi; misyonerlik ve yıkıcı faaliyetlere karşı durabilmek için bütçede, Yayın Alımı ve Giderleri Bölümü'nde artış sağlanması; camilerin mahalli belediyelere olan borcunun kaldırılması ve camilerin elektrik giderlerinin ücretsiz olması; inşa edilecek Başkanlık binası için arsa temini; merkezde müstakil bir muhasebe müdürlüğünün kurulması.⁷⁴

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Hakses, teşkilattaki huzursuzluğu gidermek,⁷⁵ kurumsal yapıyı güçlendirmek ve topluma sunulan din hizmetini, çeşitli vasıtalarla daha etkin kılmak gerektiğinin farkındadır ve

⁷³ "Hakses, İlk İş Huzur Diyor," 3, 13; "Diyanet İşleri Başkanı Yarın göreve Başlıyor," 1.

⁷⁴ Ahmet Muhtar, "Sayın Cumhurbaşkanımız Diyanet İşleri Başkanlığında," 131-140; İsmail Coşar, "Reisicumhurumuz Sayın Cevdet Sunay Diyanet İşlerini Ziyaret Ettiler," 18-19; bkz. Fotoğraf Ekleri-1.

⁷⁵ "Diyanet Teşkilatı Huzursuz," 1, 7; "Hakses ve Tunagür," 1, 7; "Atabeyli Hakses'in Azli İçin Çalışıyor," 1, 7; "Hakses'in Azli İçin Girişilen Hareket Tenkit Ediliyor," 1, 7.

kararlıdır. Ancak teşkilatta süregelen huzursuzluk, Haks'es'in kurumda gerçekleştirmek istediklerini yavaşlatmış hatta bazılarına da mani olmuştur. Haks'es, teşkilattaki bu huzursuzluğun sebebini, yardımcısı Yaşar Tunagür'ün, arkasına aldığı siyasi destekle kurumda oluşturduğu grupla birlikte, kural ve kanun tanımaz tavır ve davranışları olarak anlatmaktadır. Haks'es'in ve teşkilatın o gün içinde bulunduğu durumu anlatması ve bir kanaat oluşturması bakımından zamanın Devlet Bakanı Hüs'amet'tin Atabeyli'ye⁷⁶ yazdığı mektuplardan bir tanesini buraya aynen aktarmak yerinde olacaktır.⁷⁷

22.10.1967 tarih ve 156 sayılı tamim ile alâkalı olarak göndermiş olduğunuz ilgi yazınızda kaydettiğiniz hususları, samimî ve tamamen hakikatlerin ışığı altında, cevaplandırmayı zaruri görmüş bulunuyorum. Bu vesile ile hemen arz edeyim ki, bugün Türkiye'de hiçbir daire ve müessese âmiri, benim bulunduğum derecede, müşkül, vazifesini yapamamanın ıstırabı içinde değildir. 633 sayılı Teşkilât Kanunumuz Diyanet İşlerinin idaresindeki salâhiyet ve mesuliyeti tarafıma tahmil etmiş bulunmaktadır. Fakat ne üzücüdür ki, ben kanunun vermiş olduğu bu salâhiyetlerimi aşağıda arz olunan sebeplerden dolayı kullanamamanın huzursuzluğu içindeyim.

Hâdiselerin tahliline 1,5 sene öncelerine giderek, diğer bir tabirle, selefim İbrahim Elmalı zamanından başlamak zaruri bulunmaktadır. İbrahim Elmalı Reis olduktan bir müddet sonra İzmir'de vaiz bulunan Yaşar Tunagür, bâzı dost ve yaranlarının gayret ve yardımıyla, Başkan muavinliği vekâletine, hasbelkader, getirilmiştir. Vazifeye başlamasından itibaren Elmalı'yı; keyfi tâyin, nakil ve emeklilik gibi kanunsuz hareketlere sevk etmiş, bu neviden birçok kanunsuz işleri de kendisi istimal ederek bunların mesuliyetini Elmalı'ya maharetle yüklemek suretiyle işin içinden sıyrılmış ve el'anda sıyrılmak istemektedir. Bu hususun en güzel ve taze misali; birkaç gün önce zatîlilerine takdim olunan İzmir Müftüsü Ahmet Karakullukçu'nun kararnamesinde olan sahtekârlıktır. Bilâhara, İbrahim Elmalı; Yaşar Tunagür'ün ne tynette bir insan olduğunu anlaması üzerine bütün vazifelerini ve imza salâhiyetlerini elinden almış ve odasında muattal kılmıştır. Bu durum muvacehesinde komitacı ve tezvîratçı bir ruha sahip olan Yaşar Tunagür, Elmalı aleyhindeki şahıslarla işbirliği

⁷⁶ Hüs'amet'tin Atabeyli: 3 Nisan 1967'de, otuzuncu Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nde (I. Süleyman Demirel Hükümeti) yapılan kabine değişikliği ile Refet Sezgin'den sonra Diyanet'ten sorumlu Devlet Bakanı olarak göreve gelmiştir.

⁷⁷ Haks'es'in 22.10.1967'de Yaşar Tunagür'ün imza salâhiyetlerini kendisinden aldığına dair yayımladığı tamim üzerine, Devlet Bakan'ının konu ile ilgili itiraz yazısına, Haks'es'in 28.10.1967 tarih ve 168 özel sayılı cevabi mektubu. Bkz. *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 234- 235.

yaparak neşriyatı, Elmalı aleyhine kışkırtmış ve neticede emekliye sevk ettirmiştir.

Bilhassa kaydetmek isterim ki, Elmalı'nın emekliye sevki mevzuunda gazetelere intikâl eden hususların, hâdisenin zâhir sebebi olduğunu ve esas sebebin ise, Yaşar Tunagür'den imza salâhiyetinin alınmış olması keyfiyetinin teşkil etmiş olduğunu ehemmiyetle arz ederim.

Bilâhara bana vazife tevcih olunduğunda, bu durumları bildiğim için, vazifeye başladığımın ilk günlerinde bir tamim neşrederek tâyin, nakil, emeklilik, Başkanlık emrine alma ve saire gibi hususlarda imzama havi olmıyan evrakın hiçbir kıymet ifade etmeyeceğini beyan ettim. Fakat bir müddet sonra Yaşar Tunagür'ün kendi imzasıyla bana ait salâhiyetleri istimal ettiğini tespit etmem üzerine ikinci defa olarak 3.5.1967 tarih ve 87 sayılı tamimi neşretmek mecburiyetinde kaldım. 22.10.1967 tarihli son tamimde ise, önceki tamimlerimizin kanun ve nizam tanımayan Yaşar Tunagür tarafından nazara alınmadığını ve gözümün önünde merkez teşkilâtında kendi imzasıyla tâyinler yapmak suretiyle bu cüretkârca hareketleri tevali ettirdiklerini görmem üzerine isim tasrih etmek mecburiyetinde kaldım. Zira daha bu tâyinlerin iptali için istediğim mucipler getirilmemiştir. Kaldı ki, bahis konusu tamim taşra teşkilâtına da gönderilmemiştir. Yaşar Tunagür, taşra teşkilâtında da salâhiyetli olarak tâyinler ve nakiller yapmaktadır. Şayet, zatîaliniz tensip buyurursa benim tasarrufum altında olan işlerden pek çoğunun Yaşar Tunagür imzasıyla yapıldığını, teşkilâta gönderilecek bir tamimle tespit etmek ve bu şahsın kanunsuz ve keyfî hareketlerini gözlerinizin önüne sermek mümkündür. Yine bu şahıs daire içinde kendi adamlarından müteşekkil bir şebeke kurmuştur. Bu sebeple verdiğim emirler ifa edilmemektedir. Nerede görülmüştür ki, dairenin idaresinden mesul olan bir reis veya umum müdürün, kanun ve nizama uygun olan emirleri ifa edilmesin? Mumaileyhin hiçbir surette ilmî ve idari malûmat ve salâhiyeti yoktur. Yalnız iğfal ve sureti haktan görünüp birtakım zavallıları aldatmak kabiliyetine maliktir. 633 sayılı Teşkilât Kanununun 3. 4. ve 21'nci maddeleri sarihtir ve yüksek malûmunuzdur. Bu maddelerin izahını zait görüyorum. Yaşar Tunagür'ün, sözü ve tahrirleriyle hareket eden Personel Dairesi Başkanı Hüseyin Özgür'ün, bana karşı yaptığı küstahca hareket malûmunuzdur. -Bu küstahca hareket diye bahsedilen husus, odasına kadar girilmiş ve Sayın Ali Rıza Hakses'e hakaret edilmiştir.-

Muhterem beyefendi, özbeöz Türk'üm, yarım asırlık dinî hizmetim ve halim herkesçe malûm olduğu üzere tertemizdir. Hele karışık işler saibesi altında hiç değilim, ömrümün geri kalan kısmında da milletimin

ve teşkilâtının huzur ve refahı için hayırlı işler yapmayı, bana nasip etmesini Cenabı Haktan niyaz etmekteyim.

Bu vesile ile daire içinde nahos hâdiselere meydan verilmeden zatîalinizden, bütün samimiyetimle, istirham ediyorum ki, Diyanet Teşkilâtının huzur ve sükûnu, âmme hizmetlerinin kanun ve nizam dâhilinde yürütülmesi için kendilerine itimadım kalmıyan Yaşar Tunagür'ün asli vazifesi olan İstanbul Müftülüğüne ve onun sözünden çıkmayan Personel Başkanvekili Hüseyin Özgür'ün de Din işleri Yüksek Kurulundaki vazifesine iadelerini arz eder, hürmetlerimi sunarım.

Diyanet İşleri Başkanı, Ali Rıza Haksess⁷⁸

Haksess, Tunagür'ün usulsüzlüklerini ve teşkilatta ortaya çıkardığı huzursuzluğu, daha önce 14.10.1967 tarih ve 151 ile 23.10.1967 tarih ve 153 özel sayılı yazılarla bakanlığa bildirmiş; ancak bir sonuç alamamıştır. Yukarıda arz edilen mektuptan sonra da değişen bir şey olmamış,⁷⁹ mektubu alan Devlet Bakanı, Tunagür hakkında herhangi bir muamele yapmadığı gibi Haksess tarafından Personel Daire Başkanlığına vekaleten bakan, Tunagür'ün adamlarından, Hüseyin Özgür'ün yerine asaleten atanması teklif edilen Mustafa Güner'in atamasını onaylamamıştır. Bundan sonra Ali Rıza Haksess harekete geçerek Tunagür'ü re'sen İstanbul Müftülüğüne iade etmek istemiş; bu durumu da Devlet Bakanı'na yazdığı kişiye özel mektupla bildirmiştir.⁸⁰ Buna karşın, teşkilatın sevk ve idaresi uhdesinde olan Devlet Bakanı, Başbakanlığa gönderdiği 14.11.1967 tarih ve 7798 sayılı yazıyla,⁸¹ emekli edilmesinde zaruret hasıl olduğu gerekçesiyle, Haksess'in emekliliğe sevkini⁸² talep ettikten sonra kendisinden, "yerine vekil tayin ederek, 16.11.1967 tarihinden itibaren senelik iznini kullanmasını" istemiştir. İzin kullanmayacağını belirten Haksess, Devlet Bakanına şöyle bir mektup kaleme almıştır:

Zatîalinize takdim olunan 14.1.1967 tarih ve 151 sayılı, 28.10.1967 tarih ve 168 ve 15.11.1967 tarih ve 181 sayılı yazılarımızla durumunu arz ettiğimiz ve çeşitli neşriyatla da umumî efkârca vaziyeti malûm

⁷⁸ "Ali Rıza Haksess'in Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli'ye Yazdığı (28.10.1967 tarih ve 168 Özel Sayılı) Mektubu," 234-235.

⁷⁹ "Ali Rıza Haksess'in Devlet Bakanı'na Yazdığı (14.10.1967 tarih ve 151, 23.10.1967 tarih ve 153 Özel Sayılı) Mektuplar," 693-695.

⁸⁰ "Ali Rıza Haksess'in Devlet Bakanı'nına Yazdığı (15.11.1967 tarih ve 181 Özel Sayılı) Mektup," 695-697.

⁸¹ 5434 sayılı kanunun 40. Maddesinin 6013 sayılı kanunla değişen (c) fıkrası ve 22.06.1965 tarih ve 633 sayılı kanunun 21. Maddesinin (a) fıkrasına göre "emekliliğe çıkarılmasında zaruret hâsıl olduğu gerekçeleriyle emekliliğe sevkini talep etmiştir." Bkz. "T.C. Emekli Sandığı Kanununun 40'ıncı maddesinin (c) bendinin değiştirilmesine dair Kanun (Madde:1)", *T.C. Resmi Gazete*, S. 8315, [22 Ocak 1953].

⁸² DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052.

olan Yaşar Tunagür'ün zatiâlilerince tutulmak ve korunmak istenmesindeki sebepler anlaşılammıştır.

Bu şahıs ki, dairemiz ve teşkilât içinde fesat yaratmaktadır. Kendi taraftarı olan bir kısım bölücü zihniyetli memurları Riyasetimize karşı itaatsizliğe teşvik etmiştir ve etmektedir. İzmir Müftüsü hakkında hilâfi hakikat beyanda bulunmak suretiyle yüksek makamları müşkül vaziyette bırakmıştır. Emir ve kanun dinlememektedir.

Böyle bir şahsın korunması mümkün görülememektedir.

Zannediliyorsa ki, bu şahıs Diyanet İşlerinde bulunduğu müddetçe teşkilât huzura kavuşacaktır. Bu imkânsızdır. Yine şunu da belirteyim ki, bu şahıs temiz olan mâzinize ve itibarınıza gölge düşürecektir.

Muhterem Beyefendi,

İzin için zatiâlinize her hangi bir surette müracaat etmiş veya talepte bulunmuş değilim. Sıhhi durumum da çok şükür yerindedir. Teşkilâtımızın en mahmul bulunduğu ve işlerimizin arttığı bugünlerde ve pek yakın olan Ramazan ayı içerisinde senelik iznimi kullanmak gayesi ile vazifemin başından ayrılmamın uygun olmayacağı zatiâlinizce takdir buyrulur.

Bu sebepten vazifemden ayrılmayacağımı arz eder, hürmetlerimi sunarım.

Ali Rıza Hakses, Diyanet İşleri Başkanı.⁸³

Bakanlık, izin kullanmak istemeyen Ali Rıza Hakses hakkında, teşkilata 21.11.1967 tarih ve 7905 sayılı bir yazı göndererek "Hakses'in izin kullanması kendisine tebliğ edildiği halde, izin kullanmamakta ısrar ettiği, dolayısıyla yerine, Başkan Yardımcısı Lütfü Doğan'ın vekalet edeceğinin dairelere bildirilerek işlemlerin bu cihetten yapılmasını" istemiştir.⁸⁴ 657 Sayılı Devlet Memurluğu Kanunu'nda mecburi izin müessesesi olmamasına rağmen, zoraki izin kullandırılarak Hakses'i görevinden uzaklaştırıp yerine tabii ve kanuni vekillerden birinin getirilmesi, Tunagür'ü himaye maksadına matuf yapılmış görülmektedir. Üzerinde oluşturulan bürokrasi baskısıyla mecburi izine çıkarılan Hakses, bu süre içinde her gün kuruma gelerek makamında bulunmuş,⁸⁵ senelik izin süresinin bitiş tarihinde, 27.12.1967

⁸³ "Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanı'na Yazdığı (18.11.1967 tarih ve 188 Özel Sayılı) Mektup," 697.

⁸⁴ DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052.

⁸⁵ 10'uncu Diyanet İşleri Başkanı Lütfü Doğan ile Mülakat. İlgili mülakatta Doğan Hoca; "Hakses ile o zamanlar Başkan Yardımcısı olan Yaşar Tunagür arasındaki olaylar neticesinde Hakses Hoca'nın izine çıkarılarak, Başkanlığa vekalet etmek için bakanlıkça kendisinin görevlendirildiğini, ancak kendisinin Hakses Hoca ile görüşerek müsaadesini aldığını anlattıktan sonra, her gün hocayı Başkanlıktaki makamında ziyaret ettiğini, o zamanlar Diyanet'e ait bir tane araç olduğunu ve onun da başkanlık makamına tahsis edildiğini fakat kendisinin Hakses emekliye sevk edilene kadar bu araca

tarikh ve 191 özel sayılı yazı ile izin süresinin bittiğini ve vazifeye başladığını mesul bakanlığa bildirmiştir.⁸⁶ Ancak bu sırada bakanlığın Haks'es'in emekliye sevk edilmesine dair talebi, 13.12.1967 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek, emekliliğe sevkî kararlaştırılmıştır (6/9216 Sayılı Karar).⁸⁷

Haks'es, 21 Aralık günü, Yeni İstanbul Gazetesi'nde çıkan demecinde; "Çalışıyorum kimin açığı varsa ortaya çıksın, ben asil ve kutsî görevimin başındayım" diyerek, Türkiye'nin en büyük dinî müessesesi olan Diyanet İşleri Başkanlığının siyasetten uzak kalarak örnek bir müessese olması için gayret gösterdiğini, kurum içinde bozgunculuk yapmak isteyenlere engel olduğunu, asla gayri kanuni yollara başvurmadığını, başvurulmasına da izin vermemek için görevinin başında olduğunu, aleyhinde alınan tasfiye kararına sonuna kadar direneceğini, katiyen adaletten ayrılmayacağını, yarım asır devlet hizmetinde bulunduğunu ve hiçbir zaman suçlanmadığını, hiçbir suçlamayı da kabul etmediğini, kimin açığı varsa ortaya çıkmasını sabırla beklediğini, aksi halde kendisinin açıklama yapacağını kamuoyuna duyurmuştur.⁸⁸ Bütün bu süreçler, o günün gazetelerinde, "Diyanet İşleri İle Hükümet Arasında İhtilaf"; "Ali Rıza Haks'es Manî Olamıyor, Diyanet Teşkilatı Huzursuz"; "Diyanette Huzursuzluk, Haks'es'le Tunagür Münakaşa Etiler"; "Diyanet Ne Zaman Hakiki Şahsiyetine Sahip Olacaktır"; "Şimdi Sıra Ali Rıza Haks'es'e Geldi, Atabeyli Haks'es'in Azli İçin Çalışıyor"; "Haks'es'in Azli Tenkit Ediliyor"; "Diyanet İşleri Başkanı'na Mecburi İzin Verildi"; "Diyanet İşleri Başkanı'na, Bakan, Üçüncü Defa Mecburi İzin Verdi"; "Diyanet İşleri Başkanı Mecburi İzni Bitirdi" vb. başlıklarla gündem olmuştur.⁸⁹

15 Ocak 1968'te emekliliğe sevk işlemleri tamamlanarak Başkanlık görevi sonlandırılan⁹⁰ Haks'es, "Gerek, 633 sayılı teşkilat kanununun bana verdiği salâhiyetler çerçevesinde yaptığım icraatım, Devlet Bakanlığınca tehdit edilmek, gerek arzum hilafına mecburi mezuniyet verilmek

---

hiç binmediğini, Haks'es Hocayı her gün evinden başkanlığa getirip götürmesi için şoförüne talimat verdiğini" anlatmışlardır.

⁸⁶ DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052.

⁸⁷ DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052 (13.12.1967 tarih ve 6/9216 Sayılı BKK).

⁸⁸ "Haks'es, Çalışıyorum Kimin Açığı Varsa Ortaya Çıksın," 4, 7.

⁸⁹ "Diyanet İşleri İle Hükümet Arasında İhtilaf," 1, 7; "Ali Rıza Haks'es Manî Olamıyor; Diyanet Teşkilatı Huzursuz," 4, 7; "Diyanette Huzursuzluk; Haks'es'le Tunagür Münakaşa Etiler," 4, 7; "Diyanet Ne Zaman Hakiki Şahsiyetine Sahip Olacaktır," 1, 7; "Şimdi Sıra Ali Rıza Haks'es'e Geldi; Atabeyli Haks'es'in Azli İçin Çalışıyor," 1, 7; "Haks'es'in Azli Tenkit Ediliyor," 1, 7; "Diyanet İşleri Başkanına Mecburi İzin Verildi," 3; "Diyanet İşleri Başkanına Bakan Üçüncü Defa Mecburi İzin Verdi," 3; "Diyanet İşleri Başkanı Mecburi İznini Bitirdi," 7; "Diyanet İşleri Başkanı Emekliye Sevk Edildi," 1.

⁹⁰ DİBA, Dosya Sicil No: 1945-0052.

hususundaki emrivakilere boyun eğmediğim için emekliye sevk edilmiş bulunuyorum, Allah'a hamdolsun ki vicdanımı tahriş edecek hiçbir hareketim mevcut değildir" diyerek kısa ama özlü bir açıklamada bulunmuştur.⁹¹ Bütün bunlar, teşkilatta, Hakses'ten önceki dönemden başlayarak süregelen ve kendi Başkanlık süresince de devam eden ciddi bir huzursuzluğu göstermektedir. Hakses ve selefi Elmalı, bu huzursuzluğun başlıca müsebbibi olarak Yaşar Tunagür'ü işaret etmektedirler. Anlaşıyor ki Devlet Bakanı Refet Sezgin'in, Elmalı döneminde kullandığı, "Diyanet İşleri Başkanı'nın bizim nezdimizdeki yeri, Tapu Genel Müdürü'nden farksızdır"⁹² ifadesi, kastını aşan bir söz değil adeta mesaj vermek üzere bilinçli olarak ve özellikle tercih edilmiştir. Çünkü Tunagür'ün sebep olduğu hadiselerden sonra iki Başkan emekliye sevk edilmiş ve yine aynı sebeplere istinaden asaleten başkan tayin edilmemiştir. Ancak tapu memuru iken kurumda başkan yardımcılığına kadar yükselen ve teşkilattaki huzursuzluğun aktörü olarak gösterilen Yaşar Tunagür değişmemiştir. Ali Rıza Hakses'in, başını Tunagür'ün çektiği yapıyı Diyanet İşleri Başkanlığından dağıtmak için göstermiş olduğu çabalar bir sonuç vermemiş, aksine kendisine mecburi izin verilerek emekliliğe sevki ile neticelenmiştir. Bu olaylarla ilgili 26 Nisan 1969 tarihinde verilen "Senato Araştırması Önergesi"ne istinaden, Tunagür hakkında Senato'da Araştırma Komisyonu kurulmuş (14.01.1970) fakat komisyon yaklaşık 6 yıl sonra araştırmayı tamamlamıştır. Komisyon'un Senatoya sunduğu, 17.02.1975 tarihli, üçüncü ve son rapor, o tarihlerde teşkilatta kadrolaşma sürecine giren farklı bir yapılanma hakkında ciddi ipuçları vermektedir.⁹³

⁹¹ "Görevinden Alınan Hakses Emrivakilere Boyun Eğmedim Dedi," 5, 7; "Diyanet İşleri Başkanı Emekliye Sevk edildi," 1.

⁹² Öcal, *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*, 90; Serdengeçti, "Elmalı-Tunagür," 3,7.

⁹³ Yaşar Tunagür'ün Diyanet İşleri Başkanlığındaki hareket, eylem ve davranışları hakkında, Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi Mehmet Özgüneş'in 26 Nisan 1969 yılında verdiği "Diyanet İşleri Başkanlığında görevli Yaşar Tunagür'ün faaliyetleri hakkında Senato araştırması isteyen önergesi" kabul edilerek "14.01.1970 tarihinde kurulan araştırma komisyonu ve yine Mehmet Özgüneş ve 14 arkadaşının, İslam dininin çeşitli maksatlarla istismar edilmesine müsamaha ile görevlerini ihmal ve suiistimal ettiği, bu fiilin ise Türk Ceza Kanununun 230 ve 240'ncü maddelerine uyduğu iddiasıyla, Başbakan ve eski Devlet Bakanı Refet Sezgin ile Devlet Bakanı Hüsametdin Atabeyli haklarında Anayasanın 90'ıncı ve TBMM İçtüzüğü'nün 12'nci maddesi gereğince Meclis soruşturması açılması na dair önergesi ve soruşturma hazırlık raporu" senato ve mecliste görüşülmüş ve Yaşar Tunagür'ün Faaliyetleri Hakkında Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonu, ilginç bulgularla dolu raporunu 17.02.1975'de senatoya sunmuştur. Bu bulgulardan bazıları şunlardır; "Yaşar Tunagür'e bağlı olarak Türk kamuoyunu yıllardan beri işgal eden olaylar serisi, siyasi ve sosyal etkileyle, çeşitli sorumlu makam ve grupların bu olay karşısındaki tepki ve davranışları ile, yakın tarihimizde derin izler bırakmıştır. Türk politika hayatını 1965 yılından sonra etkileyen çeşitli faktörler arasında, Yaşar Tunagür'e bağlı olaylar serisi ağırsanamayacak bir yer kaplamıştır. (...)

6 yıla yaklaşan bir süreden beri Yasama Meclislerimizi meşgul eden ve kamuoyunu etkileyen 'Yaşar Tunagür olayı', 12 Mart Muhtırasından bir süre sonra ilgili kişinin görevinden alınması ve eylemlerinden ötürü yargı organları önüne götürülmesi ile politikadaki ve kamuoyundaki etkinliğini azaltmıştır. T.B.M Meclisinin Soruşturma Hazırlık Komisyonu raporuna ilişkin kararı ve Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonunun işbu raporuyla konunun siyasal ve sosyal yönü kapanmış, tarihin engin yargısına terk edilmiştir. (...)

[Tunagür'ün teşkilattaki tutum ve davranışları başlığında:] İncelemelerimizden anlaşılmıştır ki, Yaşar Tunagür, Din İşleri Yüksek Kurulunun aldığı kararlara hiç önem vermemiştir. Zamanın Devlet Bakanı Sayın Refet Sezgin'le sıkı münasebette bulunmuş, Diyanette Başkan ayrı Muavin ayrı tasarruflar yapmış ve muavininkiler her zaman üstün gelmiştir. Kurul üyelerinden bazılarının üyeliklerinin iptalinden uzun zaman geçmesi olmasına rağmen, Yaşar Tunagür yüzünden yenileri seçilmemiş âme hizmeti bundan müteessir olmuştur. (...)"

Aynı raporda Yaşar Tunagür, Diyanet camiasını "nurculuk" gibi memleketimiz bakımından arzu edilmeyen bir faaliyete yönelten ve teşkilatı bu kadro ile doldurarak istikbale ait yatırımlara girişmesi bakımından zararlı bir tip olarak vasıflandırılmaktadır. Nurcu olan din görevlilerini koruduğu, din istismarı yolu ile siyasi partiler propagandasında taraf tuttuğu, Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatında, beş yılı aşkın bir süre, son derecede yaygın bir huzursuzluğun yaratıcısı olduğu, yasalara ve yönetmeliklere aykırı tasarruflarda bulunduğu, Danıştay kararlarının uygulanmamasını sağladığı, Disiplin Kurulunun çalışmalarını önediği, bazı önemli evrakın kaybolmasına sebep olduğu, elde ettiği siyasi güç ve nüfuzla iki Diyanet İşleri Başkanı'nın görevlerinden uzaklaştırılmasını amiri olduğu, resmi evrak üzerinde sahtekarlık yapılarak yanlış kararname çıkarılmasına sebep olduğu, bütün bunlara karşı, zamanın siyasi iktidarında Devlet Bakanlığı yapan iki zat tarafından geniş ölçüde korunduğu anlaşılmaktadır. "Halkımızın kutsal duyguları ile ilgili bir kamu görevinin yürütüldüğü Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yardımcılığında, beşbuçuk yılı aşkın bir görev süresinde, Yaşar Tunagür'ün Teşkilatta sebep olduğu huzursuzluk ve dağınıklık ortadadır. Buna rağmen o günkü iktidarın sorumlu yetkililerince bu kişinin neden uzun süre korunduğunu anlamak güçtür. Diyanet İşleri Teşkilatında 1965 yılı öncesinde var olan ve de 12 Mart muhtırası döneminde Yaşar Tunagür'ün görevden alındıktan sonra yeniden meydana gelen ve bugüne kadar devam eden huzur ve sükûna karşılık, Yaşar Tunagür'ün bu Teşkilatta bulunduğu beşbuçuk yıla ait karışıklık ve huzursuzluk cidden düşündürücüdür.

Cumhuriyet Senatosu Araştırmasının ortaya koyduğu bilgilerle Yaşar Tunagür'e bağlı olarak kamuoyunu yıllardan beri işgal eden olaylar serisinin derin izleri açıklığa kavuşmuştur. 1965 yılından sonra, politika hayatımızı etkileyen çeşitli faktörler arasında, Yaşar Tunagür'e bağlı olaylar serisinin, azımsanamayacak bir yer kapladığının kanıtları ortaya çıkmıştır. (...) Tarihin deşifreleri ve yargısında, Yaşar Tunagür adı, bu türlü davranışların bir simgesi olacaktır." Başbakan ve Eski Devlet Bakanı Refet Sezgin ile Devlet Bakanı Hüsametdin Atabeyli Haklarında açılması istenen önerge ve Soruşturma Hazırlık Komisyonu Raporunda ise "Tunagür'ün, Diyanet İşleri Başkanlığı'na geldikten sonra ilk işi kendi cephesine tabi olan bütün şahısları gerek riyaset kademesinde, gerek iller teşkilatında yerleştirmiş ve durumunu kuvvetlendirmiş. Yapılan bu tayin ve nakiller dolayısıyla aleyhine o tarihlerde bir kampanya açılmış, fakat nurcu çevre bu kimsenin yıpranmaması için bütün sağı teşekkülleri harekete geçirmiştir." "(...) Yaşar Tunagür, Diyanet İşleri Teşkilatında başlıca fonksiyonu icra etmekte ve hiçbir kimse kendisini yıpratmamaktadır. Özellikle nurcuları teşkilata doldurması ve kendisine geniş bir taraftar bulması neticesidir ki istediğini yapabilmektedir." Yaşar Tunagür "Bende politik güç vardır" iddiasını çeşitli yerlerde tekrarlayıp, devleti daima arkasında zikrederek, sık sık "Hükümet bütünüyle arkamdadır. Ben ne dersem o olur" demektedir. Bizzat Diyanet İşleri Başkanlığına yazdığı yazıda; "Benim Nurcu olduğumu Diyanet İşleri Başkanlığı bilerek almadı mı?" "Ben nurcuyum. Benim nurcu olduğumu Diyanet İşleri Başkanlığı bile bile aldı. Binaenaleyh, şimdi iktidar değişti diye ben, nurculuğumdan dolayı niye Diyanet İşleri Başkanlığımdan uzaklaştırılıyorrum." Yaşar Tunagür Diyanet İşleri Başkanlığında kurduğu şebeke ile kendisine muhalif olacağını hissettiği veya kendi arzularına uymayacağını zannettiği insanları bir bir uzaklaştırmış, bunlar hakkında Danıştay'a dava açılmış Danıştay'ın çeşitli kararlar vermesine rağmen bunlar yerine getirilmemiştir. Bkz. *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 233-260; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 682-733; 238-251; "Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli Yaşar Tunagür'ün Faaliyetleri Konusunda Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonunun Üçüncü Raporu."

3. Hakses Döneminde Gerçekleştirilen Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri

Hakses, ilmî feraseti, devlet tecrübesi ve şahsiyeti ile Diyanet İşleri Başkanlığı vazifesinin sorumluluk ve kutsiyetine inanmış, siyasetin koltuğu altında sıkıştırılsa da kendine yöneltilen yaşlılık eleştirilerine inat, teşkilat üzerinde farklı emelleri olanlara karşı direnerek kararlı bir duruş sergilemiştir. Elbette ki bütün bu olanlar, 633 sayılı yasayla daha geniş bir hizmet imkanına kavuşan ve hızla yeni bir yapılanma sürecine girmesi gereken kurumun, gelişim sürecini yavaşlatmıştır.

Görev süresinin son iki ayını mecburi izne çıkarılan ve emekliliğe sevki talep edilen bir başkan olarak geçiren Hakses'in, Başkanlığı dönemindeki, yaygın din eğitimi faaliyetlerini tespit etmeye çalışırken Devlet Bakan'ına yazdığı 168 özel sayılı mektupta zikrettiği, "vazifemi yapamamanın ıstırabı (...), Kanunun vermiş olduğu salâhiyetlerimi kullanamamanın huzursuzluğu içindeyim" ifadelerini göz önünde bulundurmamak yerinde olacaktır. Zira Hakses'in, teşkilat içinde farklı bir yapılanma süreci başlatan Tunagür ve arkasındaki siyasi iradeyle girdiği mücadele, onun kurumda yapmak istediği hizmetlerin bir kısmına mani olurken bir kısmını da geciktirmiştir. Ancak görev süresince karşılaştığı bütün bu olumsuzluklara rağmen Hakses, 633 sayılı yasa ile yeniden yapılanma süreci içine giren teşkilatın, tüzük ve yönetmeliklerinin hazırlanması ve yasalaşması başta olmak üzere Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığından itibaren⁹⁴ teşkilata ivme kazandıracak mühim hizmetlere imza atmıştır.

3.1. Teşkilat İçin Lüzumlu Olan Tüzük ve Yönetmeliklerin Çıkarılması

Hakses'in başkanlık vazifesini yürüttüğü dönemde Diyanet, merkezden taşraya, ülke genelinde; 638 müftü, 67 müftü yardımcısı, 52 dersiam, 16 murakıp, 715 vaiz, 26092 müezzin-kayyım, imam-hatip, bucak ve köy imamı, 1027 Kur'an kursu öğreticisi, 659 memur vd. olmak üzere toplam 30240 kadro⁹⁵ yapısıyla topluma din hizmeti götürmüştür. 633 sayılı yasayla birlikte başkanlığa ait mevzuat tek metin içinde toplanınca artık yasa gereği örgütün yeni hizmet kollarına ait birimlerinin oluşturulması ve

⁹⁴ Teşkilat için gerekli tüzük, yönetmelik ve program metinleri hazırlayarak, kurumun ilgili dairelerinin hazırladıklarını kabul etmek, başkanlıkça gönderilen konuları incelemek ve bunlar hakkında görüşlerini bildirmek DİYK'nın görevleri arasında yer almaktadır. Uzunoğlu, *En Son Değişiklikleriyle Diyanet İşleri Mevzuatı*, 64.

⁹⁵ *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihte-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*, 480.

bu birimlere ait yönetmeliklerin belirlenerek bir an önce yasalması gerekmektedir. Dolayısı ile kurumsal yapının bir an önce geliştirilmesi ve verimliliğinin artırılması için gerekli olan tüzük, yönetmelik, usul ve esasların çıkarılıp yasalması en öncelikli iş olarak ortadadır.

Kadro ve Unvanları	633 Sayılı Kanunla İhdas Olunan Kadro Sayısı	Bütçe Kanununa Ekli (D) Cedvelindeki Kadro Sayısı	Bütçe Kanununa Ekli (S) Cedvelindeki Kadro Sayısı	TOPLAM
Merkez	203	53	-	256
Müftü	638	-	-	638
Müftü Yardımcısı	67	-	-	67
Dersiam		52		52
Murakıb	16			16
Vaiz	715			715
İmam- Hatip ve M. K.	16342		3750	20092
Bucak ve Köy İ.H		6000		6000
Kur'an Öğreticisi	1000	27		1027
Şef	68			68
Memur	644	15		659
Hademe		650		650
Toplam:	19693	6797	3750	30240

Tablo 2: Ali Rıza Hakses'in Başkanlığı Döneminde (1967) Teşkilatın Kadro Durumu⁹⁶

Hakses, Diyanet İşleri Başkanlığı görevini üstlendiğinde, hem kurumu ilgilendiren tüzük, yönetmelik vb. esaslarla ilgili Kurul Başkanlığı döneminden itibaren başlayan çalışmaların takipçisi olmuş; hem de teşkilata ait yeni yönetmelik çalışmalarını başlatmaya yönelik özel bir gayret ve çaba göstermiştir. Bu gayretleri sayesinde Başkanlığın, dini meselelerde en yüksek danışma ve karar organı olan Din İşleri Yüksek Kurulu Yönetmeliği'nin yasalmasını sağlamıştır. Bunun yanında yine yaygın din eğitimi noktasında kurum için hayati önem arz eden, Dini Yayınlar Döner Sermayesi Yönetmeliği, Mushafları İnceleme Kurulu Yönetmeliği, Cami Görevlileri Yönetmeliği vd. usul-esas ve yönetmelikleri hazırlatıp kanunlaştırmıştır. Döneminde çıkarılan yönetmeliklerin isimleri şunlardır:

⁹⁶ Nihat Aytürk-Yaşar Çelik-Enver Şahinarslan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1987)*, 51; *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihte-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*, 480.

- Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun Toplantı ve Çalışma Usulleri İle Kurul Başkanı, Üye, Raportör ve Mütercimleri'nin Nitelikleri ve Görevleri Yönetmeliği⁹⁷
- Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Döner Sermayesi Yönetmeliği⁹⁸
- Diyanet İşleri Başkanlığı Cami Görevlileri Yönetmeliği⁹⁹
- Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu Yönetmeliği¹⁰⁰
- Diyanet İşleri Başkanlığı Hesabına Üniversite ve Yüksek Okullarda Okuyan Burslu Öğrenciler Yönetmeliği¹⁰¹

3.2. Eğitim Hizmetleri

Ali Rıza Hakses, görev süresi içinde Cami Görevlileri Yönetmeliğini çıkararak hem teşkilatın taşradaki kurumsal kimliğini güçlendirmek hem de camilerdeki yaygın din eğitimi faaliyetlerini daha verimli bir hale getirmek istemiştir. Buna bağlı olarak müftü ve vaizler başta olmak üzere tüm personelin mesleki seviyesini yükseltmek için zaman zaman tekamül kursları düzenlemiştir. Bunun yanında tüm camilerde başlattığı hadis dersleri¹⁰² ve arttırdığı Kur'an kursu¹⁰³ ve burslu öğrenci¹⁰⁴ sayıları ile kurumun doğru, tutarlı ve etkin bir din hizmeti sunmasına katkı sağlamaya çalışmıştır. Söz konusu amaç doğrultusunda teşkilat, personelinin mesleki bilgi ve beceri seviyelerinin yükseltilmesi için gerekli ve elzem olan hizmetiçi eğitim kurslarını ihmal etmemiş, çeşitli hizmet alanlarında,

⁹⁷ T.C Resmi Gazete, Sayı: 12389, 1 Eylül 1966.

⁹⁸ T.C Resmi Gazete, Sayı: 12389, 1 Eylül 1966.

⁹⁹ T.C Resmi Gazete, Sayı: 12700, 15 Eylül 1967.

¹⁰⁰ T.C Resmi Gazete, Sayı: 12682, 24 Ağustos 1966.

¹⁰¹ T.C Resmi Gazete, Sayı: 12699, 14 Eylül 1967.

¹⁰² Hakses, camilerin icra ettiği yaygın din eğitimi hizmetlerinin verimliliğini artırmak için yayınladığı talimat ile *Şahîh-i Buḥârî* ve *Riyâzu'ş-Şâlihîn* adlı hadis eserlerinden olmak üzere ülke genelindeki bütün camilerde "hadis dersleri" başlatmıştır. Bkz. 10'uncu Diyanet İşleri Başkanı Lütfi Doğan ile Mülakat; Kadıköy Müftülüğü Arşivi (KMA); DİBA, Dosya No: 1945-0052.

¹⁰³ 1965-66 öğretim yılında Kur'an kursları sayısı 485 iken Hakses'in göreve geldiği 1966-67 öğretim yılında bu sayı 621, 1967-68 sezonunda ise 661'e ulaşmıştır. Onun döneminde Kur'an kurslarının sayısında 176 adet artış olmuştur. *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihte-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*, 646.

¹⁰⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı'na eleman yetiştirmek için İlahiyat Fakültesi, İslam Enstitüsü ve İHL öğrencilerinden kurum tarafından burslu okutulacakların seçilmesi, izlenmesi ve denetimi gibi hususlar Hakses döneminde, yönetmelikle belirli usul ve esaslara bağlanarak daha verimli hale getirilmiştir. Hakses göreve geldiğinde, 1966-67 eğitim-öğretim yılında burs alan yükseköğrenim öğrenci sayısı 116 iken bu sezonda 26 öğrenci mezun olmuştur. 1967-68 öğrenim sezonunda ise 22 yeni öğrenci burslu olarak eğitim-öğretime başlatılarak toplam burslu yükseköğrenim öğrenci sayısı 112'ye çıkarılmıştır. *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihte-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*, 675.

düzenlediği dokuz kurs ile toplam 234 personeli hizmetiçi eğitim kursuna almıştır.¹⁰⁵

22 Temmuz 1967 tarihinde müftüler için Ankara’da açılan ve 3 hafta süren tekamül kursuna, Türkiye’nin çeşitli il ve ilçelerinden daha önce bu kurslara hiç iştirak etmeyen 66 il ve ilçe müftüsü katılmıştır.¹⁰⁶ Kursun programı; “Mesleki Konular, İdari Bilgiler, Seminer Çalışmaları, Konferanslar ve İnceleme Gezileri” olmak üzere beş başlık altında toplanmıştır. Bu kursta, öncekilerden farklı olarak konferans içerikleri, o günün güncel meseleleri arasından ve Temel İslam Bilimleri ile Felsefe ve Din Bilimleri alanlarını ilgilendiren konulardan belirlenmiş; ayrıca sahasında uzman kişilerce ilgili konulara yönelik konferanslar da tertip edilmiştir.¹⁰⁷

Kurs süresi içinde düzenlenen konferanslarda; Hadis ilminde (Uydurma Hadisler) Prof. M. Tayyib Okıç, Tefsir ve Kur’an ilimlerinde Dr. İsmail Cerrahoğlu, İslam Felsefesi alanında Dr. Hüseyin Atay, “Komünizm İle Mücadele” ve “Yıkıcı Faaliyetler” konularında Milli İstihbarat Müsteşarlığı’ndan yetkililer, “Komünizm’in Tahribatı” konusunda İnsan Hak ve Hürriyetleri Başkanı Refik Korkud, “Sivil Savunmanın Önemi ve Trafik Kazaları” ile “Trafığın Önemi” üzerine Emniyet Genel Müdürlüğü’nden yetkililer, “Halk Sağlığı” alanında ise Dr. Kemal Topalan gibi şahsiyetler konuşmacı olarak kursiyerlerle buluşturulmuştur. Kurs süresi sonunda ise, Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli’nin de katılımıyla bir kapanış programı düzenlenmiş ve ilgili kursiyerlere sertifikaları takdim edilmiştir.

Müftülerin kursundan hemen sonra vaizler için düzenlenen tekamül kursu Ankara’da başlamış ve üç hafta sürmüştür. Yurt çapında 68 vaizin katıldığı kurs’un programı ise “Mesleki Konular, Genel Kültür Konuları, Seminer Çalışmaları, Konferanslar, İnceleme Gezileri” olarak belirlenmiştir. Müftüler için uygulanan idari konular yerine vaizlerin programında daha çok mesleki konulara ağırlık verilmiştir. 23 Ağustos 1967 tarihinde sona eren kurs, Ali Rıza Hakses’in de katılımıyla düzenlenen kapanış programı ile sona ermiştir.¹⁰⁸ Diğer personel için düzenlenen tekamül kursları ise mahallinde yapılmıştır.

¹⁰⁵ *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihte-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*, 682.

¹⁰⁶ “Müftülerin Kurs ve Semineri Ankara da Başladı,” 192.

¹⁰⁷ Ahmet Yüzendağ, “Müftüler Kurs ve Seminerinin Kapanışı Münasebetiyle,” 210-230.

¹⁰⁸ Ahmet Yüzendağ, “Vaizlerimiz Kurs ve Semineri Başarıyla Sona Erdi,” 288-292.

S.N	Hizmet İçi Kursun'un Adı	Kaç Kez Düzenlendiği	Katılım Sayısı
1	İl Müftüleri Kurs ve Semineri	1	66
2	Vaizlerin Kurs ve Semineri	1	68
3	Üst Kademe Yöneticiler Semineri	1	6
4	Daktilografi Kursu	1	17
5	Memurlar Kursu	1	17
6	İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım ve Kur'an Kursu Öğreticisi Kursu	4	120
	TOPLAM:	9	294

Tablo 3: Ali Rıza Hakses'in Başkanlığı Döneminde Düzenlenen Tekamül Kurslarına Ait Sayısal Veriler¹⁰⁹

3.3. Basılı ve Süreli Yayınlar

Kuruluşundan itibaren topluma, basılı yayın araçlarıyla da din hizmeti götürmek isteyen teşkilat, bu konuda kanuni düzenlemeler sebebiyle hep zorlanmıştı. Ancak 633 sayılı yasa ile teşkilatın görevleri arasında "toplumu din konusunda aydınlatmak" vazifesi zikredilince, kanuni zorluk ortadan kalkmış, kurumun bu alanda da faaliyet gösterebilmesinin önü açılmıştır. Basılı ve süreli yayınlar, hem topluma doğru din bilgisini götürmek hem de ortaya çıkan zararlı akım ve düşüncelerle mücadele edip ahaliyi aydınlatmak açısından önemli bir araçtır. Hakses'in müellif vasfı ve bu alandaki tecrübesi dikkate alındığında görev süresinin kısalığına ve döneminde yaşadığı siyasi ve idari huzursuzluğa rağmen, bu sahada yaptığı hizmetler azımsanmayacak kadar önemlidir.

Basılı Yayın: Hakses'in Başkanlığı süresince "Basılı Yayın" kategorisinde; kaynak kitaplar, ilmi kitaplar, halk kitapları ve cep kitapları serisinden olmak üzere toplam 15 eser yayın hayatına dahil edilerek halkın istifadesine sunulmuştur.¹¹⁰

Süreli Yayın: Bu kategoride, 1961 yılında yayın hayatına başlayan ve teşkilatın ilk süreli yayını olan "Diyanet Dergisi", yayın hayatına başladığı yıl bir sayı çıkarılabilmektedir. Diyanet İlmî Derginin başlangıcı da sayılan bu dergi, 1962 yılından itibaren bazen ayda bir, bazen iki-üç-dört aylık periyotlarda yayımlanmış, bazen da yayınına ara verilmiştir. Kurumun ilk süreli yayını olan bu dergi, Hakses döneminde "Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi" adı altında, 1966 yılı Kasım ve Aralık aylarında 5. cildin 11. ve 12. sayılarını, 1967'de ise 4 dergi de 2 sayı bir arada, diğerleri müstakil olmak üzere toplamda 12 sayı çıkarılarak

¹⁰⁹ Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihte-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997), 681-682.

¹¹⁰ Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihte-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997), 682, 695-698, 700.

düzenli bir şekilde yayın hayatına devam etmiştir. Bu dergide, güncel konularla ilgili haberler, ilmi makaleler ve kurum haberleri yayımlanmıştır.

Hakses'in basılı ve süreli yayınlar alanında yaptığı en mühim hizmetlerinden birisi de Türkiye çapında dini yayınların takip ve derlenmesi çalışmasını başlatmış olmasıdır. Bu çerçevede Hakses, bütün müftülükler'e gönderdiği 25.08.1967 tarih ve 310-22/871 sayılı talimatla, "müftülüklerin kütüphanesinin olup olmadığı, varsa demirbaş olarak kaç kitabın bulunduğu, kütüphaneyi halkın ve görevlilerin kullanıp kullanmadığı, kütüphanelerin yerinin müftülük bürolarının neresinde yer aldığı bilgisi ile mahallinde basılan dini eserlerin künyesinin ve her eserden ikişer nüshanın başkanlığa bildirilmesini" istemiştir.¹¹¹ Bu çalışma, teşkilatın merkez ve taşra olmak üzere tüm birimlerindeki kütüphane ve kitap envanterinin belirlenmesi, müftülüklerde kütüphaneler tertip edilmesi, yurt çapında yayınların denetlenmesi ve takibi açısından önemli bir adım olmuştur. Öyle ki bu durum ilerleyen zamanlarda kurumun yayın hafızasına ve yayın hayatına ciddi katkılar sunmuştur.

S.N	Eserin Adı	Kaçıncı Baskı	Yazar veya Tercüme Eden
1	250 Hadis	İlk Baskı	Ali Himmet Berki
2	Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar	İlk Baskı	Fuad Köprülü
3	40 Hadis	İlk Baskı	Nevevî/Ahmed Naim
4	Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi (3. Cilt)	İlk Baskı	Ahmed Naim
5	Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi (4. Cilt)	İlk Baskı	Kamil Miras
6	Hatemü'l- Enbiya Hz. Muhammed ve Hayâtı (Mekke-Medine Dönemi)	İlk Baskı	Osman Keskiöğlü
7	Kur'an Nedir	İlk Baskı	Ömer Rıza Doğrul
8	Hz. Muhammed (sav) Hakkında Konferanslar	İlk Baskı	Müellif: Seyyid Süleyman Nedvi Tercüme: Osman Keskiöğlü
9	Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim	İlk Baskı	Ömer Rıza Doğrul
10	Muhammed Aleyhisselamın Peygamberliği	İlk Baskı	Müellif: Muhammed Kamil Hatte, Tercüme: Osman Keskiöğlü- İsmail Ezherli.
11	İslam Dini	17. Baskı	Ahmet Hamdi Akseki
12	Seçme Hadisler (4. Kitap)	İlk Baskı	İbrahim Atay- İbrahim Eken-Yakup İskender- Ahmet Serdaroğlu
13	Riyâzü's-Salihin ve Tercümesi (2. Cilt)	2. Baskı	Kivâmüddin Burslan- Hasan Hüsnü Erdem
14	Cep İlmihali	10. Baskı	Mehmet Soymen
15	Radyo İftar Sohbetleri	İlk Baskı	Diyanet İşleri Başkanlığı

Tablo 4: Ali Rıza Hakses'in Başkanlığı Döneminde Kurumun Yayımladığı Eserler Tablosu¹¹²

¹¹¹ "İki Tamim," 261-262.

¹¹² *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihte-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*, 690-719.

Zararlı akım ve düşüncelerin halkı yanlış yönlendirmesinin kaygılarını taşıyan Hakses, bu tür yayınlar ile de mücadele etmiştir. Bu yayınların müftülükler aracılığı ile halka veya din görevlilerine ulaşma ihtimaline karşın, tedbir mahiyetinde, bütün müftülüklere yazı göndererek Başkanlıkça tavsiye edilmeyen kitap ve dergilere müftülükler ve din görevlilerince abone olunmaması, abonelik işlemlerine aracılık edilmemesi ve bu yayınlara karşı dikkatli davranılması talimatı vermiştir.¹¹³ Bir medeniyetin izlerini gelecek nesillere aktarmanın ve yeni bir medeniyetin inşasında, neşriyatın hayati tesir ve etkilerini bilen Hakses, bu konuda farkındalık oluşturmak amacıyla Kütüphanecilik Haftasında, okumanın fazileti, kütüphanelerden faydalanmanın yolları ve kitabın önemi hakkında, hutbe ve vaazlarla halkın bilinçlendirilmesine yönelik tüm müftülüklere talimat göndermiştir.¹¹⁴

3.4. TRT Radyo'da Dini Yayınlar

Teşkilatın radyodaki ilk dini yayını 18 Ağustos 1950'de Ankara Radyosunda cuma günleri Kur'an-ı Kerim yayını ile başlamıştır. 18 Nisan 1953'ten itibaren ise salı ve perşembe günleri olmak üzere 10'ar dakikalık dini ve ahlaki konuşmalar yayınlanmış; ancak 27 Mayıs 1960 ihtilali ile tüm dini programlar yayından kaldırılmıştır. İhtilal sonrası radyolarda dini program yapılması kararlarının çok zor alındığı dönemlerden geçerken TRT Radyo'da, cuma sabahları okunan "Kur'an-ı Kerim ve açıklaması"nın yer aldığı programa ek olarak haftada bir defa perşembe akşamları yapılan 10 dakikalık "Din ve Ahlak Sohbeti" programına yer verilmiştir. 1964'ten itibaren ise 15'er dakikalık iftar programları yayınlanmıştır.

Hakses, görev süresi içinde, topluma sunulan din hizmetini radyo aracılığı ile daha etkin ve yaygın hale getirmeyi arzu etmiş ve bu konuda TRT Genel Müdürlüğü ile girilen temaslar ve yapılan müzakereler sonunda, Türkiye Radyoları'nda yapılacak "Dini Yayınlar"ın programını işbirliği çerçevesinde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlaması için prensip kararına varılarak Ekim 1967'de TRT ile yedi maddelik bir mutabakat metni imzalanmıştır.¹¹⁵ TRT Genel Müdürlüğü ile imzalanan bu mutabakat metni bir milat olmuş, bu tarihten itibaren Başkanlığın, Radyo'daki

¹¹³ Kadıköy Müftülüğü Arşivi (KMA).

¹¹⁴ Kadıköy Müftülüğü Arşivi (KMA).

¹¹⁵ Bu mutabakat metnindeki kararlar ve bu kararların uygulamada nasıl olması gerektiği, 09.10.1967 tarih ve 799 sayılı yazıyla Din İşleri Yüksek Kurulu'na sunulmuş ve Kurul'un uygun görüşü alınmıştır. Kurul, mutabakat metninde bulunan her bir madde için uygulama esasları belirleyip karar alarak başkanlığa sunmuş ve uygulama safhasına geçilmiştir. "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarından," 330-331.

programlarının saat ve çeşitliliği gittikçe artmıştır. TRT ile yapılan mutabakat metninin maddeleri şunlardır:

- 1- Halen Cuma sabahları okunan Kur'an-ı Kerim ve açıklaması için, sürenin 20 dakikaya çıkarılması,¹¹⁶
- 2- Her sabah radyoda yapılan "Günaydın" sohbetlerinde, haftada en az üç defa, 5 dakikalık "Dini ve Ahlaki" sohbet yapılması,¹¹⁷
- 3- Haftada bir defa perşembe akşamları yapılan 10 dakikalık "Din ve Ahlak Sohbeti" programına on dakika daha eklenmesi ve bu on dakikanın cumartesi ve pazar günleri dışındaki günlerden birinde (TRT'nin karar verdiği günde), 15.00-17.00 saatleri arasında yapılması,¹¹⁸
- 4- Milli Eğitim Bakanlığınca Hazırlanan "Ocak Başı Sohbetler"inde öğretmen yanında imam-hatibin de yer alması,¹¹⁹
- 5- Mübarek sayılan kandil gecelerinde, belirlenen bir camide, okunacak Mevlid-i Şeriflerin canlı olmamak şartıyla, bant yayını olarak Radyo'dan yayınlanması,¹²⁰
- 6- Kandil ve bayram sabahlarında Kur'an-ı Kerim tilaveti için ileride bir vaktin belirlenerek, Kur'an-ı Kerim tilavetinin başlatılabileceğinin taahhüt edilmesi,¹²¹
- 7- Ramazan münasebetiyle 20 dakikalık "Sahur Programı", 20 dakikalık "İftar Programı" ve Ramazan ayı içinde seçilecek iki gecede yarımşar saatlik "Dini Program"ın hazırlanması.¹²²

¹¹⁶ Bu madde için DİYK'nın aldığı karar: Okunacak ayetlerin ve okuyucuların tespiti, yapılacak tefsir sohbetinin zamanında hazırlanması ve incelenmesi için 3 kişilik bir komisyon kurulacaktır. "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarından," 330-331.

¹¹⁷ Bu madde için DİYK'nın aldığı karar: Bu programlarda anlatılacak konunun ve konuşacak kişilerin tespiti ile metinlerin hazırlanması "Dini İrşad ve Basın-Yayın Komisyonu'nca" yerine getirilecektir. "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarından," 330-331.

¹¹⁸ Bu madde için DİYK'nın aldığı karar: Bu konuşmaları programlamak, kimlerin hazırlayacağını tespit etmek, hazırlanan metinleri incelemek görevi kurulacak üç kişilik komisyona ait olacaktır. "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarından," 330-331.

¹¹⁹ Bu madde için DİYK'nın aldığı karar: Burada yer alacak görevliyi DİYK belirleyecektir. "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarından," 330-331.

¹²⁰ Bu madde için DİYK'nın aldığı karar: Programın tertibi ve okuyucuların tespitini Kurul üyesi Dr. Lütfü Doğan'ın başkanlığında, Olgunlaştırma Dairesi Başkanı ve Ankara Müftüsü'nden oluşacak "Özel Komisyon" yapacaktır. "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarından," 330-331.

¹²¹ "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarından," 330-331.

¹²² Bu madde için DİYK'nın aldığı karar: 20 dakikalık Sahur Programına Kur'an-ı Kerim tilaveti ve sabah ezanı, 20 dakikalık iftar programına ise Kur'an-ı Kerim tilaveti ve açıklaması ile birlikte akşam ezanı ve iftar duası dahil edildikten sonra kalan sürenin dini-ahlaki konuşmaya ayrılması, Ramazan ayı içinde seçilecek iki gecede yarımşar saat olmak üzere "Peygamberimizin Hayatı" veya dinimizin esaslarını tanıtmak gayesiyle bir saatlik bir programın hazırlanması ve bütün bu programların Kurul başkanının da dahil olduğu bir komisyonca tedvir edilmesi kararı alınmıştır. "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarından," 330-331.

3.5. Kocatepe Camii'nin Temelinin Atılması ve İnşaat Sürecinin Hızlandırılması

1943 yılında, Ankara'nın Yenışehir semtinde yeni bir camiye ihtiyaç duyulmasının hemen ardından hazırlıklarına başlanan Kocatepe camii ve külliyesinin inşa süreci kırk üç yıl sonra ancak onüçüncü Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç döneminde tamamlanabilmiştir. Fikir aşamasından resmi olarak hizmete açılmasına kadar geçen süre zarfında, meselenin fiiliyata dönüşmesine yönelik bazı siyasetçiler, Diyanet İşleri Başkanları, projeyi üstlenen mimarlar, hayırsever vatandaşlar vd. çok ciddi bir çaba ve emek sarfetmişlerdir. Bu süreçte özellikle ara ara akamete uğrayan inşa faaliyetinin, Hakses dönemine kadar devam etmesine katkı sağlayan Ahmed Hamdi Akseki, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, Adnan Menderes, Hasan Hüsnü Erdem, Vedat Dalokay, Nejat Tekelioğlu, Hüsrev Tayla ve Fatın Uluengin gibi isimleri zikretmek gerekir.¹²³

Ali Rıza Hakses, 1926 yılından itibaren Diyanet çatısı altında kesintisiz bir şekilde görev icra ettiğinden dolayı, Kocatepe Camii'nin yapım aşamasına ve süreç içerisinde yaşanan sıkıntılara yakinen vakıf olmasının verdiği avantajla -bu meselenin atıl bir şekilde kalmaması adına- hemen harekete geçmiştir. Bu sebeple Hakses, altıncı Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem döneminde temeli atılan ve yaklaşık bir yıl içerisinde idare binaları bitirilen ancak hem teknik açıdan hem de mimari tarzından kaynaklanan bazı problemler nedeniyle yapımı ertelenen camii ve külliye inşasının tekrar başlaması için gerekli olan tüm hazırlıkları tamamlamıştır.

Yapılan söz konusu hazırlıklar neticesinde, 1967 yılında Uluengin ve Tayla tarafından çizilen bugünkü Kocatepe Camii'ne ait yeni projenin temeli, Miraç kandiline ratlayan bir günde, Başkan Ali Rıza Hakses tarafından atılmıştır (30 Ekim 1967).¹²⁴ Bu girişimin hemen akabinde; Hakses'in tüm müftülöklere gönderdiği, Türkiye Diyanet Sitesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği'ne ait, "önceki projenin uygulanamayacağını, projenin ve derneğin isminin değiştiğini ve Türk İslam mimarisi'ne uygun 10000 kişilik bir cami inşaatı için hafriyat alınmaya başlandığını" bildiren karar yazısı ile

¹²³ Geniş bilgi için bkz. Şeref Göküş, "Altıncı Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri," 128-131.

¹²⁴ "Kocatepe Camii," 340-341; "Kocatepe Caminin Temeli Yeniden Atıldı," 1, 7; *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*, 612-615; bkz. Fotoğraf Ekleri-2. Ayrıca bkz. Mert-Kaya-Manaz, "Ankara Kocatepe Camii," 582-583.

birlikte inşaatın tamamlanması için müftülerin özel gayret göstermelerini isteyen talimatı bütün teşkilatı tepeden tırnağa harekete geçirmiştir.¹²⁵

Hakses, görev süresinin bitimine kadar, konuyla ilgili taşra teşkilatına iletilen yazının içeriğinde bahsedilen hususların yakın takipçisi olmuş; kendisi de sürecin hızlı bir şekilde ilerlemesi adına elinden gelen gayreti göstermiştir. Hakses'in azmi ve ondan sonra gelen Diyanet İşleri Başkanının da benzer çabaları neticesinde, 29 Ekim 1969 tarihindeki Miraç Kandilinde Kocatepe Camii'nin 5000 kişilik alt katı ibadete açılmıştır. 15 Mart 1981'de ise İsmail Hakkı Yılanlıoğlu başkanlığında toplanan cami derneği yönetim kurulu, Başkan Yılanlıoğlu'nun teklifini kabul ederek, derneğin feshine ve cami inşaatı dahil olmak üzere derneğin borç ve alacaklarıyla birlikte bütün mal varlığının Türkiye Diyanet Vakfına devredilmesine karar vermiştir. TDV tarafından caminin otopark, mağaza, konferans salonu, gasilhane ve idari bürolarla birlikte külliye oluşturulan kısımlarının inşaatı hemen başlatılmış, nihayet 1986 yılı Ramazan ayına gelindiğinde, cami kısmı, zamanın Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç tarafından ibadete açılmıştır. Caminin resmi açılışı ise dönemin Başbakanı Turgut Özal ve Diyanet İşleri Başkanı Mustafa Said Yazıcıoğlu tarafından, 28 Ağustos 1987'de yapılmıştır. Birçok İslam ülkesi temsilcilerinin katılımıyla açılan Kocatepe Camii, tek kubbe altındaki cemaat kapasitesi 20 bin, son cemaat mahfili cemaat kapasitesi ise 5000 kişi olmak üzere toplamda 25 bin kişilik bir mabettir.¹²⁶ Kocatepe Camii, Cumhuriyet tarihimizin en büyük üçüncü mabedi olma özelliğini taşımaktadır.¹²⁷

3.6. Dini ve Milli, Önemli Gün ve Geceler

Hakses, milli birlik ile manevi duygulara hitap eden gün ve geceleri ihmal etmemiş, bu tür gün ve gecelerde, gazete ve dergiler aracılığı ile halka seslenmiştir. Ramazan-ı Şerif'in başlangıcı, Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, Berat ve Miraç Kandili gibi önemli gün ve gecelerde yayınladığı mesajlar ile çeşitli konularda halkı aydınlatmak ve bilinçlendirmekle birlikte toplumdaki milli birlik ve beraberlik ruhunu pekiştirmeyi de

¹²⁵ Kadıköy Müftülük Arşivi (KMA).

¹²⁶ "Kocatepe Camii," 340-341; *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihte-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*, 612-615; Hüsrev Tayla, "Kocatepe Camii," 141-142; Sait Şan, "Camilerin Önemi, Toplum Hayatındaki Yeri ve Kocatepe Camii'nin İbadete Açılışı," <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=18407> (19.02.2022).

¹²⁷ Birinci sırada 125000 m2 alanı ve 63000 kişilik kapasitesi ile İstanbul Çamlıca Camii, ikinci sırada 6600 m2 alanı ve 28500 kişilik kapasite ile Adana Sabancı Merkez Camii, üçüncü sırada 4500 m2 alanı ve 25000 kişilik kapasite ile Ankara Kocatepe Camii bulunmaktadır.

amaçlamıştır.¹²⁸ Hakses, milletin hassasiyet gösterdiği bu nevi gün ve geceleri, toplumu aydınlatmak için bir vesile olarak görmüş, bu günlerde programlar tertip ederek onlarla yüz yüze gelmeye gayret göstermiştir.¹²⁹

O, vefa duygularının daha hassas hale geldiği, kalplerin yumuşadığı, affetme, merhamet, tövbe, hoşgörü, birlik ve beraberlik gibi duyguların pek yoğun yaşandığı hac,¹³⁰ bayram, fetih¹³¹ ve cenaze¹³² gibi önemli hadiselerin gerçekleştiği, milletçe özel sayılan zaman dilimlerini de bir irşad vesilesi saymıştır. Hakses, bu günlerdeki birlik ve beraberliği, yaşanan milli

¹²⁸ Hakses tebrik mesajlarında; günün anlam ve önemi ile bu nevi gün ve gecelerde yapılacak taat ve ibadetleri anlattıktan sonra bu günlerin, Müslümanlar üzerinde oluşturması gereken tesirlere, bugün ve gecelere nasıl girilmesi gerektiğine, bayram günlerinde dikkat edilecek davranışlara işaret ederek, "İnsanlığa ve İslamiyet'e büyük hizmetler yapan Müslüman Türk Milleti'nin yüce dinimizin esaslarından ayrılmayacağına, maddi ve manevi hayatını bir arada yürüterek huzur ve saadet içinde olacağına" dair inancını ve temennisini dile getirmiştir. Bkz. Ali Rıza Hakses, "Diyanet İşleri Başkanımız Muhterem Ali Rıza Hakses'in Teşkilatımıza Ramazan-ı Şerif Mesajı," 331-333; Ali Rıza Hakses, "Diyanet İşleri Başkanımız Muhterem Ali Rıza Hakses'in Türk Milletine ve Bütün Müslümanlara Ramazan Bayramı Mesajı," 3-4; "Hakses Bayram Mesajı Yayınlandı," 1, 7; Ali Rıza Hakses, "Diyanet İşleri Başkanımız Muhterem Ali Rıza Hakses'in Kurban Bayramı Tebriki," 43; Ali Rıza Hakses, "Mübarek Miraç Kandili Münasebetiyle Muhterem Başkanımız Ali Rıza Hakses'in Tebrik Mesajı," 267; "Hakses Kandil Dolayısı İle Mesaj Yayınlandı" 1, 7; "Hakses Alkolikleri Tövbeye Çağırıldı," (Berat Gecesi Münasebeti ile) 1, 7.

¹²⁹ 21 Haziran 1967'de Hz. Peygamber'in (sav) doğumu vesilesi ile Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde bir anma programı tertip edilmiş; fakat yapılacak kutlama programı, Bakan Atabeyli ve Başkan yardımcısı Tunagür'ün itirazı ile karşılaşmış, program son anda iptal ettirilerek istenmişse de gerçekleştirilmiştir. Bkz. "Devlet Bakanı Dini Töreni İptal Etmek İstedi," 1, 6, 7; "Bakanın İzin Vermediği Tören Yapıldı," 1.

¹³⁰ Hakses, hac mevsimi geldiğinde, kendi imzasıyla bütün il ve ilçe müftülüklerine "Hacca Gidecek Vatandaşlarımız Hakkında" 5 maddelik bir tamim göndererek; "müftü ve vaizlerin, vaaz ve irşatlarla, hac ibadeti kendisine farz olan bir Müslümanın, nafakası üzerine ait olan kimselerin, noksansız bir şekilde nafakalarını temin etmesi, borçlarını ödemesi, hizmetinde olan emanetleri sahiplerine iade etmesi, kendisine ve ailesine masraf olacak parayı helal yoldan kazanmış olmaya itina göstermiş olması gerektiği, çevresinde bulunan yoksul ve fakirlere mümkün olduğu kadar yardımda bulunmasının uygun olacağı, hac ibadetini eda edeceklerin, kanun dışı ticari veya maddi başka bir gaye edinmemesi, maksadın, yalnız Allah'ın emrine uyularak hac farızasını yerine getirmek olması gerektiği, hac ibadetinin vacip ve sünnetlerinin gereğinin, kavga ve tartışmadan uzak, iyi bir geçim olduğu, dolayısı ile hacın sıhhatini ifsad edecek, birlik ve tesanüdü bozacak fiil ve hareketlerden kaçınmak gerektiği, bedel olarak hacca gideceklerin nasıl davranması ve nelere dikkat etmesi gerektiği, hacılarımızın temizlikte, birlik ve yardımlaşmada diğer dünya hacılarına örnek olmaları gerektiği, sağlıklarına dikkat etmelerinin dini bir vecibe olduğu" gibi hususlarda vatandaşlarımızı aydınlatmalarını istemiştir. Bkz. Ali Rıza Hakses, "Hacca Gidecek Vatandaşlarımız Hakkında Başkanlığımızın Tamimi," 44-45.

¹³¹ Hakses tarafından, Sultan Alparslan'ın, Kars'ta, bugünkü Türkiye'nin temellerini attığı 20 Ağustos 1064 gününün 904. yıl dönümü münasebetiyle, bütün camilerde konunun vaaz ve hutbelerle halka aydınlatılması talimatı verilmiş, bunun üzerine başkanlık tarafından bir hutbe hazırlanarak bütün müftülüklerle gönderilmiştir. Aynı zamanda Diyanet Dergisi'nin birlikte çıkan Temmuz-Ağustos/1967 sayısında, bu konu bütün yönleriyle işlenmiştir. Bkz. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 171-198; Kadıköy Müftülüğü Arşivi (KMA).

¹³² Ali Fuad Başgil'in cenazesi münasebetiyle, Ankara'dan İstanbul'a gidip cenaze namazını kıldırarak Hakses için yazılı basın; "Bu jest, Türk-İslam an'anesinin gönüllere heyecan veren bir numunesidir, en büyük dini makam sahibi, en büyük ilmi makam sahibine karşı takdirle karşılanan bir görev yapmıştır." diyerek övgü dolu cümleler kurmuşlardır. "İlim ve Din," 1, 7.

ve manevi duyguları, memleketin ve milletin lehine fırsata çevirmek için özel bir çaba ve gayret göstermiştir.

Sonuç

Devlet memurluğu, din alimliği ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi aidiyetler içerisinde hayatı ve yaygın din eğitimi faaliyetleri ele alınan Ali Rıza Hakses, çocukluk ve gençlik yıllarını, on yedi yaşına kadar Abdülhamid Han'ın, yirmi altı yaşına kadar Sultan Mehmed Reşad'ın, otuz yaşına kadar ise Sultan Mehmed Vahdeddin'in idaresindeki Osmanlı döneminde, hilafet ve saltanatın merkezi olan İstanbul'da geçirmiştir. Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk'ün idaresindeki Cumhuriyet dönemlerini ise kırk altı yaşına kadar yine İstanbul'da yaşamıştır. Hayatının geri kalan kısmını ise, doksan bir yaşına kadar, çok partili siyasi hayatın başlayıp devam ettiği zaman diliminde, İstanbul, Muğla ve Ankara'da devam ettirmiştir. Osmanlı'nın çöküş dönemi ile birlikte Cumhuriyet'in kuruluş ve gelişim evrelerini yaşayan Hakses, çocukluk yıllarında, "geri kalmışlık ve Batıcılık", tahsil hayatını yaşadığı gençlik yıllarında, "modernleşme ve İslam", dersiam olarak hayat sürdüğü orta yaşlarda, "laiklik-din-cumhuriyet", müftü olarak görev yaptığı orta yaş ve devamında ise, "demokrasi-laiklik ve din" alanında tartışmaların yaşandığı süreçlere¹³³ tanıklık etmiştir. Eğitim hayatını, Osmanlı Devleti'nin son evresinde, devletin gücünü kaybettiği ve tamamen zayıfladığı zorlu koşullar içerisinde, İstanbul'da tamamlamıştır. Memuriyet hayatına ise yine aynı koşulların hakim olduğu Osmanlı döneminde başlamış, memuriyetini kesintisiz olarak devletin çeşitli kademelerinde aldığı görevlerle, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde de sürdürmüştür.

Devrinin en üst düzeydeki eğitim kurumlarında yetişmiş bir bilim insanı ve din alimi olarak din hizmetlerinin her basamağında yarım asra yakın görev yaptıktan sonra Diyanet İşleri Başkanı olan Hakses, teşkilatın sunduğu din hizmetlerinin çeşitliliğini arttırıp, kalitesini geliştirmesinin yolunun, kurumun nüfuzunu ve itibarını yükseltmekten ve kurum içi huzuru sağlamaktan geçtiğini daha başkanlık vazifesine gelmeden önce tespit etmiştir. Çünkü selefi Elmalı döneminde Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı olarak görev yapan Hakses, kurum içerisinde ortaya çıkan ve kendisi döneminde de cereyan eden olaylara yakinen tanık olmuştur. Başkanlık vazifesine atandığı gün verdiği ilk demecinde, bu tespitine atfen

¹³³ Benzer bir süreçte yaşanan tartışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Bahset Karşlı, "Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği," 1279-1302.

yapacağı ilk icraatının, teşkilatın itibar ve nüfuzunu koruyup artırmak ve kurum içi huzuru sağlamak olacağını dile getirmiştir. Bu çerçevede ilk iş olarak daha önceden süre gelen, kurumdaki huzursuzluğun kaynağını ve müsebbiplerini tespit etmiştir. Ardından teşkilatı kendi menfaatleri ve çıkarlarına alet edip keyfi uygulamalara girişenlere karşı mücadele başlatarak bir dizi tedbirler almıştır. Hakses, bu süreçte yaşanan olaylar karşısında kararlı ve dirayetli duruşundan hiç ödün vermemiş; fakat o günkü siyasal iktidarın desteğini de arkasında görememiştir. Aksine, kurumda farklı bir yapılanmanın ve keyfi uygulamaların başını çeken başkan yardımcısı Yaşar Tunagür'ün kadrolaşmasına göz yuman ve destekleyen bir siyasal yapıyla karşılaşmıştır. Bu duruma karşı çıkan Hakses'in tutum ve kararlılığı, kendisi ile o günkü siyasal iktidarı karşı karşıya getirmiş, gelişen olaylar neticesinde kısa sayılacak bir başkanlık süresinin ardından emekliye sevkine karar verilmiştir.

Merhum Hakses, bütün bu olumsuzluklar ve kısa süren başkanlık görevine rağmen yüksek teşkilat tecrübesi, geniş ilmi seviyesi ve din hizmetleri alanlarına hakim olması gibi özelliklerinin avantajını kullanarak Diyanet'in kurumsallaşmasına ve bu sayede daha doğru, tutarlı ve nitelikli yaygın din eğitimi faaliyetlerinin icra edilmesine ciddi katkılar sunmuştur. Bu çerçevede Hakses;

- 633 sayılı yeni teşkilat yasası sonrasında kurum için en acil ve gerekli olan fakat henüz çıkarılmamış bir dizi yönetmelik ile usul ve esasların hazırlanıp kanunlaşmasını sağlamış, teşkilatın kurumsal yapısının gelişimine ve güçlenmesine gayret göstermiştir.
- Tekamül kursları düzenleyerek, halka din hizmeti sunan müftü, vaiz, imam hatip, müezzin ve Kur'an kursu öğreticilerinin mesleki formasyonlarının gelişimine katkı sağlamıştır.
- Bütün müftülüklere, bünyelerinde herkesin ulaşabileceği kütüphane oluşturma talimatı göndererek, ülke sathındaki kütüphane sayısı ile birlikte Kur'an kurslarının ve camilerin sayısını çoğaltmıştır.
- Cumhuriyet tarihinin en önemli ve sembol eserlerinden biri olan Kocatepe Camii'nin temelini atarak, inşaatının tamamlanması için ciddi çaba harcamıştır.
- Cami içi din hizmeti verimliliğini artırmak için ülke genelindeki tüm camilerde hadis dersleri başlatmıştır.
- Yaygın din eğitimi açısından çok önemli olan ve kurum için önem arzeden süreli yayınların çıkarılmasını devam ettirmiş, bunun yanında yeni yayınlar bastırmıştır.

- TRT Radyo’da yapılan ve süreleri yok denecek kadar az olan dini yayınların sürelerinin artırılmasını sağlamış, yeni programların ihdas edilmesi için TRT ile yaygın din eğitimi açısından milat olan yeni bir protokol imzalamıştır.
- Dini ve milli günleri, yaygın din eğitimi için bir vesile saymış ve bu günlerde, hazırlattığı hutbeler, tertip ettirdiği programlar, dergi ve mecmualara verdiği demeçlerle toplumu aydınlatmıştır.

Hakses’in ortaya koyduğu din hizmetleri dikkate alındığında, kurumun içerisinden gelen ve teşkilatı uzun yıllardan beri tanıyan bir kimse olmasının payı oldukça büyüktür. Üstlendiği görevler ve ortaya koduğu din hizmetleri ile hemen hemen hayatının tamamını, devleti ve milleti ile birlikte ilme adayan bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan Hakses’in, kaleme aldığı fakat basılamayan eserlerinin herbiri, araştırılmaya ve gün yüzüne çıkarılmaya değer kıymetli çalışmalardır. Bununla birlikte “Muğla Menteşe Büyükleri” ve “Sandıklı’ya Bir Ziyaret” adlı eserleri, yöre tarihi ve yöredeki din eğitimi tarihi açısından üzerinde çalışma yapılabilecek ciddi kaynaklardandır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:	Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.
Finansal Destek / Grant Support:	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.
Yazar Katkıları / Author Contributions:	Ahmet Yılmazkurt %50, Şeref Göküş %50

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Namık. “Ali Rıza Hakses Camii.” *Hamle Gazetesi* (14 Haziran 2016): 3.
- Açıkgöz, Namık. “Ali Rıza Hakses: 6 Ulemadan Biri.” *Hamle Gazetesi* (1 Mart 2016): 3.
- Akyıldız, Necdet. “Hacı Selim Ağa Kütüphanesi.” *Milli Gençlik Dergisi* 34-35 (1979): 71-77.
- Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvalı)*. 4 c. İstanbul: Medrese Yayınevi, 1980-1981.
- Atay, Rifat. “Başkan, Başkan Yardımcısı-Başkan Yardımcısı, Başkan: İbrahim Bedrettin Elmalı-Yaşar Tunagür İlişkisi ve Uzantıları.” *8. Diyanet İşleri Reisi İbrahim Bedrettin Elmalı Sempozyumu*, ed. Bahset Karşlı, Ahmet Ögke, Şeref Göküş, içinde, 63-81. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Aytürk, Nihat, Yaşar Çelik, Enver Şahinaslan. “Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1988).” *Diyanet İlmi Dergi* XXV:1 (1989): 31-66.
- Aytürk, Nihat, Yaşar Çelik, Enver Şahinarşan. *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1987)*. Ankara: Byy, 1987.

- Ayverdi Enstitüsü. Sâmiha Ayverdi Arşivi, A/ d-1 (A-E).
- Başgil, Ali Fuad. "Diyanet İşlerindeki Huzursuzluk Sebepleri ve Giderilme Çareleri." *Hakses (Dinî- Ahlâkî-İçtimâî-Edebî Aylık Mecmua)* 2:22 (1966): 1-2.
- Büyüker, Kamil. "Siyâsî Kişiliği İle İbrahim Elmalı." *8. Diyanet İşleri Reisi İbrahim Bedrettin Elmalı Sempozyumu*, ed. Bahset Karlı, Ahmet Ögke, Şeref Göküş, içinde, 83-112. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Coşar, İsmail. "Reisicumhurumuz Sayın Cevdet Sunay Diyanet İşlerini Ziyaret Ettiler." *Hakses (Dinî- Ahlâkî-İçtimâî-Edebî Aylık Mecmua)* 3:29 (1967): 18-19.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 25:55 (14.01.1970): 233-262.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 63:64, (27.04.1971): 682-733.
- Çoştı, Kamil. "Cumhuriyet Arşiv Belgeleri ve Gazetelerde İbrahim Bedrettin Elmalı." *8. Diyanet İşleri Reisi İbrahim Bedrettin Elmalı Sempozyumu*, ed. Bahset Karlı, Ahmet Ögke, Şeref Göküş, içinde, 51-60. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Demirbağ, Hasan ve Yüksel Onay. *Kuruluşundan Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü*. 3 c. Ankara: DİB Yayınları, 2010.
- Demircioğlu, Aytekin ve Büşra Çelik. "Yaygın Din Eğitiminin Neliği." *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3:1-2, (2019): 8-23.
- Din İşleri Yüksek Kurulu Arşivi (DİYKA), 1 Mart 1966-24 Ekim 1966 Arası Kararlar, Karar No: 1-273.
- Din İşleri Yüksek Kurulu Arşivi (DİYKA), 16.05.1966 Tarihli 138 No'lu Karar.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA), Dosya Sicil No: 1945-0052.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)*. 6:7-8 (1967): 171-198.
- el-İcâze Fî Kıra'ati Hatmi Hâcegân* (Ali Rıza Hakses'in Kıraat ilimlerine ait icazetnamesi). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Envanter Numarası (No: 691).
- Elmalı, İbrahim Bedrettin. "Son Beyanat." *Hakses (Dinî- Ahlâkî-İçtimâî-Edebî Aylık Mecmua)* 2:23, (1966): 19.
- Emekli Sandığı Arşivi (ESA), Dosya Sicil No: 92.176.450.
- Ertan, Veli. "Hakses, Ali Rıza." *DİA*, 15:210.
- Ertan, Veli. "Osmanlı Devletinde İlmîye Sınıfının Rütbe ve Payeleri." *Diyanet Dergisi* 26:4 (1990): 105-111.
- Ertan, Veli. "Tarihte Dâru'l-Hilâfe Medreseleri ve İhtisas Şubeleri." *İslam Medeniyeti Mecmuası (Üç Aylık Dinî, İlmî, Edebî Araştırmalar Mecmuası)* 5:4, (1982): 35-57.
- Göküş, Şeref. "Altıncı Başkanı Diyanet İşleri Hasan Hüsnü Erdem: Hayatı, Eserleri ve Başkanlığı Dönemindeki Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri." *TYB Akademi-Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (2019): 109-136.
- Hakses, Ali Rıza. "Diyanet İşleri Başkanımız Muhterem Ali Rıza Hakses'in Teşkilatımıza Ramazan-ı Şerif Mesajı." *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 5:12 (1967): 331-333.

- Hakses, Ali Rıza. "Diyanet İşleri Başkanımız Muhterem Ali Rıza Hakses'in Türk Milletine ve Bütün Müslümanlara Ramazan Bayramı Mesajı." *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 6:1-2 (1967): 3-4.
- Hakses, Ali Rıza. "Diyanet İşleri Başkanımız Muhterem Ali Rıza Hakses'in Kurban Bayramı Tebriki." *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)*. 6:3 (1967): 43.
- Hakses, Ali Rıza. "Hacca Gidecek Vatandaşlarımız Hakkında Başkanlığımızın Tamimi." *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 6:3 (1967): 44-45.
- Hakses, Ali Rıza. "İlk Beyanat." *Hakses (Dinî- Ahlâkî-İçtimaî-Edebî Aylık Mecmua)* 2:23 (1966): 18.
- Hakses, Ali Rıza. "Mübarek Miraç Kandili Münasebetiyle Muhterem Başkanımız Ali Rıza Hakses'in Tebrik Mesajı." *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 6:11 (1967): 267.
- Hakses, Ali Rıza. *Muğla Mentеше Büyükleri*. Muğla Hoca Mustafa Efendi İl Halk Kütüphanesi, Envanter Numarası (No: 2591): 1941.
- Hakses, Ali Rıza. *Sandıklıya Bir Ziyaret*. By: Yy, 1946.
- İcâzetnâme-i 'Ulûm-i Naqliyye* (Ali Rıza Hakses'e ait icazetname). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi: Envanter Numarası (No:882).
- İpşirli, Mehmet. "Dersiâm." *DİA*, 9: 185-186.
- Kadıköy Müftülüğü Arşivi (KMA).
- Karahasanoğlu, Subutay Hikmet. "Hacı Selim Ağa Kütüphanesi." *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi* XVIII:107 (1992): 315-319.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel İrade Algı Çerçevesi ile Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2016.
- Karslı, Bahset. "Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği." *Turkish Studies* 9:5, (2014): 1279-1302.
- Kayadibi, Fahri. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimindeki Yeri ve Fonksiyonu." *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 8 (2001): 42-54.
- Kılıç, Cihan. "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi." *Turkish Academic Research Review* 3:1 (2018): 153-170.
- Kılıçoğlu, Ahmet. *Medeni Kanun'umuzun Aile-Miras-Eşya Hukukuna Getirdiği Yenilikler*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2007.
- Koşuk, Mehmet. "İbrahim Bedrettin Elmalı'nın Elmalı ve Finike Yılları", 8. *Diyanet İşleri Reisi İbrahim Bedrettin Elmalı Sempozyumu*, ed. Bahset Karslı, Ahmet Ögke, Şeref Göküş, içinde, 139-148. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Heyet, *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihte-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997)*. Ankara: DİB Yayınları, 1999.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluş Aşamasında İstanbul Medreseleri." *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 7:1-2 (1978): 1-25.
- Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, "Hakses Koleksiyonu" Arşiv Kayıtları.
- Manaz, Mert Kaya. "Ankara Kocatepe Camii." *Türk Kültürü* XXV:294 (1987): 581-585.

Muhtar, Ahmet. "Sayın Cumhurbaşkanımız Diyanet İşleri Başkanlığında." *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 6:6 (1967):131-140.

Öcal, Mustafa. *Diyanet İşleri Başkanları ve Hizmetleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

Serdengeçti, Osman Yüksel. "Son Üç Reis." *Milli Gazete* (18 Haziran 1983): 3.

Serdengeçti, Osman Yüksel. "Elmalı-Tunagür." *Milli Gazete* (17 Haziran 1973): 3, 7.

Şan, Sait. "Camilerin Önemi, Toplum Hayatındaki Yeri ve Kocatepe Camii'nin İbadete Açılışı." <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=18407> (19.02.2022).

Tayla, Hüsrev. "Kocatepe Camii." *DİA* 26 (2002): 141-142.

Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pagem Akademi Yay., 2012.

TBMM Tutanak Dergisi, 7:11 (08.03.1972): 233-251.

Uzunoglu, Ahmet. *En Son Değişiklikleriyle Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1978.

Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2013.

Yılmazkurt, Ahmet. *Kurra Hafız İlhan Tok ile yapılan kişisel mülakat*, Ankara, 12 Eylül 2019.

Yılmazkurt, Ahmet. *Lütfi Doğan ile yapılan kişisel mülakat*. Ankara, 05 Ekim 2019.

Yılmazkurt, Ahmet. "Diyanet İşleri Başkanı Olarak Ali Rıza Hakses." Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2021.

Yiğit Yaşar, İbrahim Ural ve Mehmet Bulut. *Din İşleri Yüksek Kurulu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Yüzendağ, Ahmet. "Din İşleri Yüksek Kurulu Seçimleri." *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 6:1-2 (1967): 30-37.

Yüzendağ, Ahmet. "Müftüler Kurs ve Seminerinin Kapanışı Münasebetiyle." *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 6:9-10 (1967): 210-230.

Yüzendağ, Ahmet. "Vaizlerimizin Kurs ve Semineri Başarıyla Sona Erdi." *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 6:11 (1967): 288-292.

"Ali Rıza Hakses Mani Olamıyor; Diyanet Teşkilatı Huzursuz." *Yeni İstanbul Gazetesi* (22 Ekim 1967): 4, 7.

"Ali Rıza Hakses'i Kaybettik." *Diyanet Gazetesi* 298 (1983): 1.

"Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli'ye Yazdığı (28.10.1967 tarih ve 168 Özel sayılı) Mektubu." *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* 25:55 (14.01.1970): 234-235.

"Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanı'na Yazdığı (14.10.1967 tarih ve 151, 23.10.1967 tarih ve 153 Özel Sayılı) Mektuplar." *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* 63:64 (27.04.1971): 693-695.

"Ali Rıza Hakses'in Devlet Bakanı'na Yazdığı (18.11.1967 tarih ve 188 Özel Sayılı) Mektup." *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* 63:64 (27.04.1971): 697.

- “Ali Rıza Haksess’in Devlet Bakanı’nına Yazdığı (15.11.1967 tarih ve 181 Özel Sayılı) Mektup.” *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* 63:64 (27.04.1971): 695-697.
- “Atabeyli Haksess’in Azli İçin Çalışıyor.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (12 Mart 1967): 1, 7.
- “Bakanın İzin Vermediği Tören Yapıldı.” *Milliyet Gazetesi* (22 Haziran 1967): 1.
- “Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi Mehmet Özgüneş’in, Diyanet İşleri Eski Başkanı Ali Rıza Haksess’e Dair Yazılı Soru Önergisi ve Başbakan Süleyman Demirel Adına Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli’nin cevabı (7/433).” *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* 50:47 (10.06.1968): 16-17.
- “Devlet Bakanı Dini Töreni İptal Etmek İstedi.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (22 Haziran 1967): 1, 6, 7.
- “Din İşleri Yüksek Kurulu Çalışmalarına Başladı.” *Haksess (Dini- Ahlaki- İctimai-Edebi Aylık Mecmua)* 2:15 (1966): 18-19.
- “Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarından.” *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 6:12 (1967): 330-331.
- “Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeleri Görevlerine Başladılar.” *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 5:3-4 (1966): 61-64.
- “Din İşleri Yüksek Kurulu Üyelerinin Hal Tercümesi.” *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 5:3-4 (1966): 65.
- “Diyanet İşleri Başkanı Yarın Göreve Başlıyor.” *Milliyet Gazetesi* (23 Ekim 1966): 1.
- “Diyanet İşleri Başkanına Mecburi İzin Verildi.” *Milliyet Gazetesi* (18.11.1967): 3.
- “Diyanet İşleri Başkanına Bakan Üçüncü Defa Mecburi İzin Verdi.” *Milliyet Gazetesi* (22.11.1967): 3.
- “Diyanet İşleri Başkanı Mecburi İznini Bitirdi.” *Milliyet Gazetesi* (28.12.1967): 7.
- “Diyanet İşleri İle Hükümet Arasında İhtilaf.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (22 Mart 1967): 1, 7.
- “Diyanet Ne Zaman Hakiki Şahsiyetine Sahip Olacaktır.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (7 Aralık 1967): 1, 7.
- “Diyanet Teşkilatı Huzursuz.” *Yeni İstanbul Gazetesi*. (22 Ekim 1967): 1, 7.
- “Diyanette Huzursuzluk; Haksess’le Tunagür Münakaşa Ettiler.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (25 Ekim 1967): 4, 7.
- “Diyanet İşleri Başkanı Emekliye Sevk Edildi.” *Milliyet Gazetesi* (16.01.1968): 1.
- “Diyanet İşleri Başkanlığında Görevli Yaşar Tunagür’ün Faaliyetleri Konusunda Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonunun Üçüncü Raporu (10/44).” Esas No: 10/28-10/44 (17.02.1975): 1-29.

- “Elmalı'nın, 18.10.1966 tarih ve 328 Özel Kalem sayılı Süleyman Demirel'e (Başbakan) Mektubu.” *TBMM Tutanak Dergisi* 7:11 (08.03.1972): 238-251.
- “Emekli Diyanet İşleri Başkanlarından Ali Rıza Hakses'i Kaybettik.” *Diyanet Gazetesi* 298 (1983): 1.
- “Görevinden Alınan Hakses Emrivakilere Boyun Eğmedim Dedi.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (17 Ocak 1968): 5, 7.
- “Hakses Alkolikleri Tövbeye Çağırdı.” (Berat Gecesi Münasebeti ile) *Yeni İstanbul Gazetesi* (16 Kasım 1967): 1, 7.
- “Hakses'in Azli İçin Girişilen Hareket Tenkit Ediliyor.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (13 Mart 1967): 1, 7.
- “Hakses'in Azli Tenkit Ediliyor.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (13 Aralık 1967): 1, 7.
- “Hakses Bayram Mesajı Yayınladı.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (18 Mart 1967): 1, 7.
- “Hakses, İlk İş Huzur Diyor.” *Hürriyet Gazetesi* (26 Ekim 1966): 3, 13.
- “Hakses Kandil Dolayısı İle Mesaj Yayınladı.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (31 Ekim 1967): 1, 7.
- “Hakses, Çalışıyorum Kimin Açığı Varsa Ortaya Çıksın.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (21 Aralık 1967): 4, 7.
- “Hakses ve Tunagür.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (25 Ekim 1967): 1, 7.
- “İbrahim Bedrettin Elmalının Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay'a Yazdığı Mektup.” *Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonu* Esas No: 10/28-10/44 Karar No: 2 (17.02 1975): 10-12.
- “İki Tamim.” *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 6:9-10, (1967): 261-262.
- “İlim ve Din.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (19 Nisan 1967): 1, 7.
- “Kocatepe Camii.” *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 6:12, (1967): 340-341.
- “Kocatepe Caminin Temeli Yeniden Atıldı.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (31 Ekim 1967): 1, 7.
- “Memurin Kanunu.” *Resmî Ceride* 336 (31/III/1926): 509-521.
- “Muhterem Ali Rıza Hakses Diyanet İşleri Başkanı Oldu.” *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 5:11 (1966): 291-292.
- “Müftülerin Kurs ve Semineri Ankara'da Başladı.” *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi (Dini-Ahlaki-Edebi-Mesleki Aylık Dergi)* 6:7-8 (1967): 192.
- “Şimdi Sıra Ali Rıza Hakses'e Geldi; Atabeyli Hakses'in Azli İçin Çalışıyor.” *Yeni İstanbul Gazetesi* (12 Aralık 1967): 1, 7.
- T.C Resmi Gazete*, Sayı: 12389, (1 Eylül 1966).
- T.C Resmi Gazete*, Sayı: 12682, (24 Ağustos 1966).
- T.C Resmi Gazete*, Sayı: 12699, (14 Eylül 1967).
- T.C Resmi Gazete*, Sayı: 12700, (15 Eylül 1967).

“Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun 40’ıncı Maddesinin (c) Bendinin Değiştirilmesine Dair Kanun.” *T. C. Resmi Gazete*, Sayı: 8315, (22 Ocak 1953).

“633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun.” <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf> (15.02.2022) (19.02.2022).

<http://ssm.dev-tst.ninja/tr/sayfa/sergiler/kavalali-mehmed-ali-pasa-ailesinin-izleri-atli-koskte> (18.02.2022).

http://www.haciselimaga.yek.gov.tr/Home/ShowLink?LINK_CODE=3 (18.02.2022).

<http://www.seyhalisemerkandi.com/?pnum=26&pt=Haf%C4%B1z%20Hac%C4%B1z%20Osman%20TA%C5%9EKAN> (18.02.2022).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t11/c011/tbmm11011007.pdf> (19.02.2022).

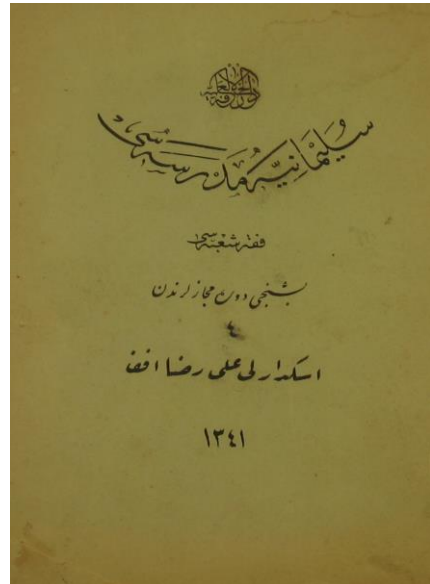
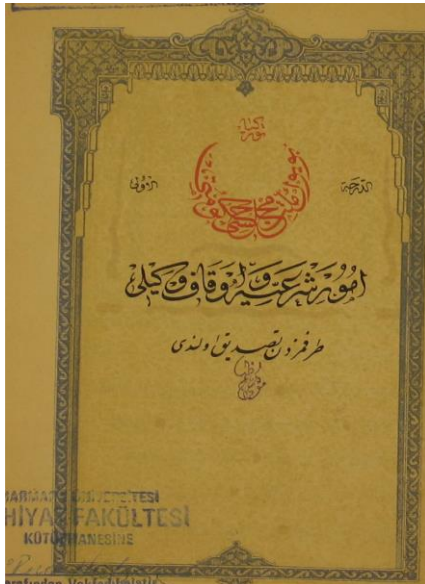
<https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/CumhuriyetSenatosu/10-28,44-3.pdf> (18.02.2022).

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t09/c055/cs_09055025.pdf (19.02.2022).

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t10/c064/cs_10064063.pdf (19.02.2022).

EKLER

Belge-1: Hakses’in Süleymaniye Medresesine ait icazetnamesinin ilk ve son sayfaları

Fotoğraf Ekleri

1. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Diyanet İşleri Başkanlığını Ziyareti Esnasında: Cumhurbaşkanı, Hakses ve Devlet bakanı Hüsamettin Atabeyli (ortada)/(Bu fotoğraf Hakses'in üvey oğlu Birol Okte'den alınmıştır.)

2. Ali Rıza Hakses, Bu Günkü Kocatepe Camii İnşaatının Temel Atma Töreninde.